

A
BORSODI
TÁJHÁZ
KÖZLEMÉNYEI
45–46

**A Borsodi Tájház
közleményei
45–46**

A Borsodi Tájház közleményei 45–46

Edelény várossá nyilvánításának

35. évfordulója alkalmából 2021. szeptember 24-én
megrendezett várostörténeti konferencia előadásainak
szerkesztett kiadása

A Borsodi Tájház
közleményei
45–46

Edelény, 2022

A BORSODI TÁJHÁZ KÖZLEMÉNYEI 45-46

23. évfolyam 1–2. szám

Az első borító bal felső fotó:
Szent István király szobra Edelényben a Forradalmak terén

Az első és hátsó borító fotó:
Szabó Adrián

ISSN 1418-2211

Kiadja: A Hadobás Pál Művelődési Központ,
Könyvtár és Közérdekű Muzeális Kiállítóhely

Felelős kiadó: Kércsi Tibor igazgató

Nyomdai munkák: Promisszum Kft. | Betűmester Bt.

35 évesek lettünk

Szeretettel köszöntöm a településünk városá nyilvánításának 35. évfordulója alkalmából megrendezett várostörténeti konferencia előadásából összeállított kiadvány, a Borsodi Tájház közleményei 45–46. számának olvasóit.

Az átlagostól kicsit ünnepibb számunkra a 2021-es év. Településünk, Edelény 1986-ban, 35 évvel ezelőtt kapta meg a városi címet. Az azóta eltelt bő három évtized során folyamatosan fejlődtünk, úgy gondolom a térség elismert központjává váltunk. Új épületekkel gazdagodtunk, vagy felújításra kerültek és kerülnek napjainkban is intézményeink. Nemcsak épületekben, materiális javakban gyarapodtunk, de a város szellemi, kulturális élete is gazdag volt az elmúlt pár évtizedben. Edelény a hagyománytisztelete, rendezvényei és értékes kiadványai által is bebizonyította, hogy egykor méltó volt a városi rang elnyerésére.

Településünk gazdag történelmi múlttal rendelkezik és ez a biztosítéka, záloga annak, hogy a mindennapok mellett biztató jövője is lesz, kell, hogy legyen ennek a településnek.

Történelmi nagyvárosok bizonyára megmosolyognának minket ezért a két karakterűnek is szolid évfordulóért, de a mi életünkben nagyon is fontos ez a bő emberöltőnyi időszak. A várossá nyilvánítást követően minden erejével azon volt ez a település, hogy megfeleljen a kitüntető bizalomnak.

Úgy gondolom büszkék lehetünk eddig elért eredményinkre, az elmúlt 35 évre. Én személy szerint is büszke vagyok arra, hogy több cikluson keresztül szolgálhattam az itt élőket, és ma itt köszönhetem Önöket.

Örülök, hogy egy konferencia keretében felidézhattuk városunk és a térség történelmi, földrajzi, irodalmi és néprajzi értékeit és az is örömmel tölt el, hogy a tanácskozáson elhangzott értékes, sok új ismeretet is nyújtó előadások megőrkítésre kerülnek ebben a komoly múlttal rendelkező helytörténeti kiadványban, melynek ezáltal, pár év szünet után újra lesz folytatása.

*Molnár Oszkár
polgármester*

Titkos Sándorné

Konferencia megnyitó 2021. szeptember 24.

Tisztelettel köszöntöm az Edelény várossá nyilvánításának 35. évfordulója alkalmából megrendezésre kerülő konferencia minden kedves résztvevőjét, előadóit, szervezőit. Nagy öröm számomra, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület részéről megnyithatom ezt a konferenciát, ahol nemcsak az eltelt 35 évet idézzük fel, hanem tisztelettel emlékezünk az elmúlt évszázadokra, az itt élt elődökre, akik megalapozták városuk későbbi fejlődését.

1986 fontos év volt a magyarországi városfejlődés történetében: 16 település kapta meg a városi rangot, Edelény mellett pl. Tokaj, Vasvár, Budaörs, Szigetszentmiklós. A törvény szerint község akkor kezdeményezhette várossá nyilvánítását, ha a városi cím használatát fejlettsége, térségi szerepe indokolta. A feltételek közé tartozott a megfelelő gazdasági, infrastrukturális fejlettség, a megfelelő intézmények megléte (oktatási, közegészségügyi, rendészeti), az önkormányzat térségi szervezőképessége. Edelény megfelelt a feltételeknek.

1986-ban, az akkori Ifjúsági Házban tartották az ünnepi tanácsulást, ahol átadták az Edelény várossá nyilvánítását jelképező oklevelet. Edelényi ismerőseink, barátaink szeretettel mesélnék mind a mai napig arról, mennyire örültek annak, hogy településük város lett, még otthonaikban is nagy ünnepeket rendeztek ebből az alkalomból.

2016-ban, a 30. évforduló alkalmából színes, fényképekkel illusztrált könyvet adott ki Edelény Város Önkormányzata és az Edelényi Művelődési Központ és Könyvtár Hadobás Pál szerkesztésében. Ebben röviden összefoglalták a település történelmét. „Minden, ami ez idő alatt (az eltelt évtizedek alatt) történt, egy célt szolgált: városunk a kor követelményeinek megfelelő feltételeket biztosítson a polgári létezés lakosainak és megőrizze térségközponti szerepét” olvashatjuk a kiadvány polgármesteri köszöntőjében.

A 10 ezer körüli lakost számláló kisvárost, Edelényt a Bódva-völgy kapujának tartják, a térség gazdasági és kulturális központja. Történelme szinte egyidős az emberiség történelmével, a terület az őskor óta lakott, ezt kőkorszaki kőeszközök tanúsítják. A honfoglalás és az államalapítás leletei a borsodi földváról kerültek elő, de több helyen is találtak szórványleleteket a város területén. Edelény első okleveles említése 1299-ből származik.

A kulturális élet területén fontos szerepet szán a város a hagyományápolásnak. Ezt elsősorban a helyi néprajzi értékeket gyűjtő, őrző és bemutató, 30 éve működő Borsodi Tájház végzi, amely helyet ad a szomszédban álló földvár feltárása során előkerült leleteknek is.

Azt, hogy 1986 óta milyen jelentős fejlesztések történtek a városban, valamennyien láthatjuk. Az eltelt évtizedek alatt a város sokat fejlődött, tiszta, rendezett a városkép. Szinte valamennyi utca és középület megújult, új létesítmények születtek. Edelény legismertebb épületét, a felújított Coburg kastélyt, amely Magyarország hetedik legnagyobb kastélya, már sok ezren megsodálhatták.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesületet szép emlékek fűzik Edelényhez. 2000-ben megyei középiskolai táborot tartottunk itt, 2004-ben az Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia helyszíne volt Edelény. Itt élt és dolgozott a korán elhunyt felejthetetlen kollégánk, Laki Lukács László, akinek hagyatékáról még ma hallhatunk előadást. Edelény 2017-ben „Pro Urbe Edelény” díjjal ismerete el munkásságát. Egyesületünk elnöke volt 2007-2013 között Hadobás Pál, akinek nevét viseli a művelődési központ. Hadobás Pál 2017-ben lett Edelény díszpolgára.

A mai napon, az Edelény várossá nyilvánításának 35. évfordulója alkalmából megrendezésre kerülő konferencián 7 kiváló előadást hallgathatunk meg. Előadást tart dr. Hevesi Attila, a Miskolci Egyetem emeritus professzora; dr. Wolf Mária régész a Szegedi Tudományegyetemről, akinek munkásságát 2000-ben „Pro Urbe Edelény” díjjal ismerete el a város; dr. Gyulai Éva történész a Miskolci Egyetemről; Koleszár Krisztián helytörténeti kutató; dr. Kelemen Erzsébet költő, író, irodalomtörténész és kutatótanár; Hadobás Sándor nyugalmazott múzeumigazgató Rudabányáról; dr. Bodnár Mónika, a Herman Ottó Múzeum etnográfusa.

Köszönjük a neves előadóknak, hogy elvállalták a felkérést. A konferencia résztvevőinek sok új ismeretet, jó tanácskozást kívánok! A konferenciát ezennel megnyitom.

Wolf Mária

A borsodi földvár

Egy államalapítás kori központunk

A borsodi vár Északkelet-Magyarországon, Miskolctól mintegy 30 km-re északra, a Cserehát hegység D-i oldalán, közvetlenül a Bódva folyó partján áll (1. kép). Maga a megye, melynek névadó települése és első központja volt a borsodi vár, Szent István korában alakult ki. A vár történetével a 18. század óta foglalkozik a kutatás, előbb szláv, később őskori eredetűnek vélték.

1896-ban Bartalos Gyula, 1926-ban pedig Leszih Andor végzett itt kisebb ásatásokat.

A vár sáncaira és belső területére egyaránt kiterjedő legutóbbi feltárás 1987-1999 között zajlott. Az ásatás során nemcsak az egykori megyeszékhelyet, az ispáni várat, a hozzátartozó templomokat, és temetőt, hanem egy, a vár építését megelőző, 10. századi falut is sikerült feltárni. Ezek mellett a borsodi vár, és maga Borsod falu későközépkori történetéről is nyertünk adatokat.

A borsodi vár a vidék egyik legszerencsésebb pontján, a földrajzi erőforrások valóságos fókuszában található. Az 5 km hosszú Szendrőládi-szurdok déli végében, az Edelényi-völgykapuban áll. Északról tehát védett, nehezen megközelíthető, délről viszont nyitott, jól belátható vidék övezi. Lábánál a Kárpát-medence egyik ősi, igen jelentős, észak-déli irányú útja haladt el. Az edelényi öblözet laza szerkezetű kőzetekből felépített területe kemény alaphegységen helyezkedik el. Az alaphegység 15 méter magas szirtjén épült fel Borsod vára.

A várra vonatkozó első híradás Anonymus 1200 körül keletkezett Gestájában szerepel. Anonymus szerint Árpád vezér a honfoglalás során Bors vezért küldte ki erre a területre, hogy egészen a Tátráig kémlelje ki a vidéket. Bors a környék lakosságát összegyűjtve alkalmas helyen, a Bódva folyó partján várat építtetett, amelyet az ő nevére Borsodnak

1. kép – A borsodi vár (Wolf Mária felvétele)

neveztek el. Ebben a várban Árpád Bors vezért tette meg ispánnak, rábízva a környék gondozását.

Anonymus regényes művét természetesen nem tekinthetjük hiteles történeti forrásnak Borsod esetében sem. Azt azonban, hogy a honfoglaló magyarság megtelepedett ezen a vidéken, a vár területén napvilágot látott falu, valamint több, a környezetéből előkerült 10-11. századi sírlelet is igazolja.

Borsodon az ispáni várat megelőző település házai és más objektumai a mai várdomb északi oldalán, helyezkedtek el. A későbbi sáncok alatt is megtalálhatók voltak. A várdombot két, kelet-nyugati irányú széles mélyedés szelte ketté. A település házai kivétel nélkül az első, északi mélyedés két szélén, illetve benne álltak. A feltárt területen 17, földfelszínen álló, borona (2. kép), és kőalapú faházat, illetve házrészletet tártunk fel.

Rábukkantunk továbbá egy agyagba rakott kövekkel megalapozott nagyobb lakóhelyre is (3. kép). A kőalapú épület 5×5 méteres volt, 80 cm vastag alapfalai arra engednek következtetni, hogy vagy nem lehetett túlságosan magas, vagy fentebbi szintjei nem kőből, hanem fából készültek. Nagyon valószínű, hogy ez a kőépület a falu vezetőjének, egy 10. századi előkelőnek az otthona lehetett. A falu leégett, házai egyszerre pusztultak el a tűzvészben.

Legnagyobb számban kerámiatárgyakat leltünk. A házakban a már használaton kívüli töredékek mellett általában 12–16 ép, vagy csak a föld által összenyomott cserépedényt találtunk. Ezt, minthogy a házak leégtek, lakóik menekülésszerűen, értékeik jelentős részének hátrahagyásával távoztak, a korabeli háztartások teljes edénykészletének tekinthetjük.

A borsodi edények között külön csoportot alkotnak a nyakukon vízszintes bordával tagoltak. Ez az edénytípus a honfoglaló magyarsággal jelent meg a Kárpát-medencében, nagy valószínűséggel vajkészítésre használták.

A házakban különféle mezőgazdasági eszközöket, ekevasakat kaszákat, ásóvasalást, sarlót, malomköveket, birkanyíró ollót, kolompot is leltünk. Ezek mellett a leégett házakban mindenütt találtunk megszenesedett gabonamagvakat. Összesen 47 helyről tudtunk mintát venni, ebből csaknem 9 kilónyi tiszta maganyagot lehetett megvizsgálni. A vizsgálat 120 növényfajtaát különített el. A tavaszi vetésű kapás-, és az őszi vetésű gabonagyomok nagy számából jelentős kiterjedésű szántóföldekre és kertekre lehet következtetni. A természetes növénytakaróból származó magvak viszont irtásterületekre, rétre, legelőre mutattak.

A gabonafélék közül leggyakoribb a közönséges búza és a rozs volt. A közöttük előforduló gyomnövények egyértelműen őszi vetésre utalnak. Előfordult még árpa, és zab, valamint len és kender is. Ez utóbbiból nagyobb készletet leltünk. A kerti növények közül kiemelkedő mennyiségben látott napvilágot a borsó és a lencse. De találtunk vöröshagyma, fekete mustár, valamint petrezselyem magokat is.

A gabonapótló növények közül igen jelentős mennyiségben került elő köles, és a vele azonos módon, kásaként fogyasztott olasz muhar. A kölest és a muhart gyakran használták irtásterületek első vetéseként is. Az előkerült magleletekből nagyon valószínűnek látszik az is, hogy tudatosan gyűjtötték a gyógynövényeket.

Több házban leltünk megszenesedett ételmaradékok is. Az egyiket összetétele alapján – hús, hagyma, zöldség, liszt – az „ösgulyáslevesnek” tarthatjuk. A másik pedig igazi kuriózum volt. Egy erdei gyümölcsökből, főként kőkenyéből, vadalmából, vadkörtéből, vadrózsából, somból készülő lekvárfeleség, amelyet mézzel édesítettek meg. A főzés még javában tartott, mert nem minden gyümölcsmagról főtt ugyanis le a húsa, amikor a műveletet hirtelen abba kellett, hogy hagyják. Feltehetően ekkor tört ki a tűzvész, amelynek következtében a falu leégett. A lekvár gyümölcsfajainak összetételéből arra következtethetünk, hogy ez az esemény október táján következhetett be. A felsorolt gyümölcsök

2. kép – Földfelszíni ház a 10. századi faluból (Wolf Mária felvétele)

ugyanis csak ekkor találhatók meg együtt. A mezőgazdasági eszközök mellett a magleletek egyértelművé teszik, hogy a település lakói széleskörű növénytermesztési ismeretekkel rendelkeztek, elsődleges megélhetési forrásuk pedig az irtásos földművelés volt. Ezt támasztja alá az állatsontanyag vizsgálata is.

A kerámiatárgyakon, mezőgazdasági eszközökön, égett gabonamagvakon kívül a leégett házakban, illetve a falu területén szétszórva néhány egyszerű ékszert, karpereceket, gyűrűket, nyitott, és S végű karikákat is találtunk, melyeket a 10. század negyedik negyedére keltezhetünk. Ezek alapján nagyon valószínű, hogy a település a 10. század negyedik negyedében, a 970–80-es években pusztulhatott el. Ezt a keltezést a C14-es vizsgálatok eredményei is megerősítik.

A honfoglaló magyarság nomád voltát valló kutatók még ma is gyakran megkérdőjelezzik a településásatások eredményeit. Úgy vélik, az előkerülő leletek nem bizonyítják kellőképpen a településen élők nemzetiségi hovatartozását. Ahhoz azonban, hogy a 10. századi borsodi faluban magyarok éltek, kétség sem férhet. Ugyanabban a házban ugyanis, amelyből az ekevasak és az egyik kasza előkerült, két csont zabla oldalpálcát is találtunk, amelyek egyikét palmetta-csokrokból álló mintával díszítették (4. kép). Az ismétlődő palmettacsokor pedig a honfoglaló

3. kép – Kőépület alapjai a 10. századi faluból (Wolf Mária felvétele)

magyarság régészeti emlékeinek legjellegzetesebb és legkönnyebben felismerhető díszítése volt. Bizonyosak lehetünk benne, hogy a zablákat helyben faragták, mivel mindkét darab félkész volt. A házban élők közül faraghatta valaki. És nyilvánvalóan azzal a mintával díszítette, amelyet ismert, amely a sajátja volt.

A falu keletkezési idejére nincs adatunk. A kialakult településszerkezet, és gazdálkodásmód azonban valószínűvé teszi, hogy pusztulását megelőzően néhány évtizeddel korábban, a 10. század első felében a magyarság egy csoportja már megtelepedett ezen a vidéken.

Nagyon valószínű, hogy a borsodi település egy 10. századi magyar előkelő központja lehetett. Ez azonban a korábbi elképzelésekkel ellentétben nem vár, hanem nyíltszíni település volt. Kétségtelen, hogy a 11. században épült ispáni várat Borsodon egy 10. századi központ előzte meg. A kettő azonban csak helyileg azonos, közöttük nem találtunk összefüggést. A település házai leégték. A leégett falut lakói elhagyták, és nem is tértek többé vissza oda. A házak betemetődtek, a falu helye is elfelejtődhetett az ispáni vár építésének idejére. Ha nem így történt volna, ásatásunkon nem találhattuk volna meg a házak teljes felszerelését. Az élet azonban nem volt folyamatos, a falu pusztulása és az ispáni vár felépítése között meglehetősen hosszú idő telhetett el.

4. kép – *Palmetta* díszes csont zablaoldalpálca (Kulcsár Géza felvétele)

A Szent István uralkodása alatt létrejött megyékből a mai Magyarország területén mindössze öt olyan található, amelynek székhelye szabadon kutatható. Ezek egyike Borsod. A várnak helyet adó, észak-déli irányban elnyúló ovális domb oldalai minden irányban meredek, a domb egésze déli irányban enyhén lejt. A sáncok a keleti oldalon maradtak meg legépebben. Itt körülbelül 100, a nyugati oldalon, kevésbé jó állapotban, 70 méter hosszúságban követhetők. Az északi oldalon a sáncból csak igen csekély maradványok észlelhetők, a délin viszont teljesen elpusztult, a felszínen nyoma sem látszik. A sáncok 3-5 méterrel magasabbak a vár belső szintjénél, és meglehetősen kicsi, 1,7 hektáros területet ölelnek körül.

Az 1987–99 közötti feltárás ideje alatt 5 helyen vizsgáltuk meg a sáncot. Ebből két helyen végeztünk teljes sáncátvágást. Ennek során kitudtunk, hogy a sánc szélessége átlagosan 10,5 méter volt, helyenként elérte azonban a 13 métert is. A sáncokban kétféle faszerkezetre bukkantunk. A felső szinteken a magyarországi várépítészetből jól ismert rekeszes szerkezetet leltük. A rekeszek általában $3,7 \times 0,80$ métereseek voltak. Az azonos irányú gerendák nem érintkeztek egymással, köztük 10-25 cm földréteget találtunk. Az átlagban 20 cm vastagságú gerendákat négy-szögletesre bárdolva csapolták egymáshoz (5. kép).

A keleti és nyugati sáncátvágásokban a rekeszes sánc alatt egy teljesen más faszerkezet bontakozott ki, amely 25–40 fokos eltérést mutatott a fentebbihez képest. Az előzőnél jóval kisebb, 4–8, és 6–12 cm átmérőjű, szorosan egymás mellé fektetett gömbfákból igen sűrű rácsszerkezetet hoztak létre. Ezt a sánc külső oldalán két sorban levert karók támasztották meg. Ez a szerkezet az eddig feltárt korai magyar várakban ismeretlen. A

5. kép – A keleti sáncátvágás (Wolf Mária felvétele)

rácsszerkezet funkciójára a várbelső feltárásának, illetve talajrétegtani fúrások eredményeinek térinformatikai elemzése világított rá. Kitűnt, hogy a várdombot átszelő két mélyedés, amelyet már a 10. századi település feltárásánál is észleltünk, nem mesterséges eredetű, hanem természetes képződmények. A ma egységesnek látszó várdomb eredetileg két kisebb kiemelkedés volt. A várnak stratégiai szempontból ideális helyet választottak. Az itt álló kisebb dombok azonban egyenként, a természet adta formájukban nem voltak alkalmasak a várépítésre, túlságosan kicsik lettek volna. Önként adódhatott tehát a gondolat, hogy a Bódvához, és egymáshoz közelebbi két magaslatot összekössék. A vár építése a dombokat elválasztó két, 3-3,5 méter mély árok feltöltésével kellett, hogy kezdődjön. A feltöltés megsüllyedése a várbelsőben kevésbé, a sáncoknál azonban komoly nehézséget okozhatott. Ezért lehetett szükség arra, hogy a földtöltés fölé

megépítsék a sűrű, rácsszerű faszerkezetet is. Ez tehát Borsodon a rekeszes sánc alapozása lehetett, amelyre elsősorban azokon a pontokon volt szükség, ahol a két külön álló dombot összeépítették.

A sánc a nyugati oldalon megsérült. Ezt úgy javították ki, hogy a korábbi függőleges fa falhoz hozzáépítettek egy szintén földdel töltött rekeszekből kialakított, igen meredek újabb falat.

A régészeti feltárások eredményei alapján mérnök szakértők a sánc felépítésének anyag- és munkaerő szükségletére vonatkozó számításokat végeztek. A vár építéséhez, a két dombot elválasztó mélyedések feltöltéséhez, a sánc alapozásához, valamint felépítéséhez 100 embernek 250 napra volt szüksége. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy az árkok feltöltését 3-6 hónapig hagyták ülepedni, akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy az építési munkálatok 370 nap alatt lezajlottak. Azaz a borsodi várat körülbelül egy év alatt építhették fel. Az építőanyag kocsánytalan tölgy volt, amely a közeli erdőségek jellegzetes fája. A gerendák kialakításához nem öreg, vastos törzseket, hanem 50 év körüli fákat használtak fel.

A sánc kutatása azt bizonyította, hogy a korábbi elképzelésekkel ellentétben a várnak nincsenek sem őskori, sem szláv előzményei. A jelenleg is álló sáncokat a 10. századi településre építették fel. E korai várak, nem utolsó sorban a borsodi vár ásatása azt is nyilvánvalóvá tette, hogy nem nevezhetjük őket földváraknak. A várfalakat jelentő sáncok ugyanis nem földből és nem is faszerkezettel erősített földből, hanem éppen fordítva, bizonyos szintig földdel föltöltött fa kazettákból épültek föl.

A vár építésének idejére nincsenek közvetlen adataink. Közvetett adatként szolgál a leégett 10. századi házak és a sánc között képződött 30-70 cm vastag humusz, amelyhez a borsodi talajviszonyokat figyelembe véve 50+/-20 évre volt szükség. Ha tehát a 10. századi falu pusztulását a 970-80-as évekre tehetjük, akkor a borsodi vár nagy valószínűség szerint 1020-1050 között épülhetett.

A várbelsőben, az északi domb kisebb kiemelkedésén egy íves szentélyzáródású, nagyméretű templom alapjait bontottuk ki. A templom alapozásából többnyire csak a meszes, habarcsos, apróköves betöltést találtuk meg. Az eredeti, habarcsba rakott, szabálytalan alakú, kemény mészkőből álló alapozás mindössze néhány helyen maradt meg. A templom teljes külső hossza 18 m, külső szélessége átlagban 10 m volt. Szentélye a félkörhöz közelít, amelynek külső sugara 2,9 m (6. kép). Átépitésre, bővítésre utaló nyomot nem találtunk.

A templomon több alaprajzi szabálytalanság is megfigyelhető, melyek oly mérvűek, hogy azoknak feltétlenül meg kellett látsania a felmenő

6. kép – A várbelsőben feltárt templom (Wolf Mária felvétele)

falakon is. A borsodi templom felmenő falairól ezen kívül semmiféle adatunk sincs. A vár területén viszont több helyen is találtunk homokkőből faragott kváderkő-töredékeket. Feltehető, hogy a falakat ezekből építették, esetleg ezekkel burkolták.

A templom északi oldalfalának alapozási árka mellett egy rézdrót beakasztós kengyel, valamint egy Salamon király (uralkodott: 1063-1074) által veretett ezüst denár látott napvilágot. Az érem, valamint a 11. század második felére keltezhető kengyel azt bizonyítja, hogy a templom ebben az időben már fennállt. Körülötte temetőt nem találtunk. Nagyon valószínű, hogy ez a templom a megye egyházi vezetését ellátó esperes székhelye lehetett.

A vár sáncától délnyugatra, 100 méterre elhelyezkedő harmadik dombon, egy mai formájában a 18. század végén épült templom áll. E mellett, illetve részben alatta sikerült feltárnunk egy másik templom maradványait is, amely körül nagyterjedésű temető helyezkedett el. Sírjai közül 77-et bontottunk ki. A temető legkorábbi leleteit, többek között egy nielló díszes líra alakú csatot, a 11. század végére, a 12. század elejére keltezzük. Ebben az időben tehát már ez a templom is fennállt. A feltárt temetőrészlet antropológiai vizsgálata számos olyan sérülést mutatott ki, amely egyértelműen arra utal, hogy itt a borsodi vár katonáskodó népei és családjuk nyugodott.

A borsodi ispáni várban, illetve a sáncain kívül feltárt templomot Borsod megye két legkorábbi egyházának tekinthetjük. Az előkerült leletek

7. kép – A borsodi vár és Borsod falu egy 18. századi térképen
(Borsod Megyei levéltár T 198/1. Wolf Mária felvétele)

egyértelműen azt bizonyítják, hogy a 11. század végén már mindkettő fennállt, és feladatkörük jól elkülönült. Míg a várbeli templom a térítést, egyházszervezést, és felügyeletet ellátó esperes székhelye volt, addig a vár sáncain kívüli a vár, illetve a váralja település népeinek lelki gondozását, esketését, keresztelését, temetését látta el.

A várat Anonymus híradása mellett hiteles oklevél 1194-ben említette meg először. A 13. század folyamán a vár jobbágysai, tisztikara, és népei több oklevélben is szerepeltek. A borsodi vár eredeti szerepét a 13. század végéig megőrizte. Azonban Borsod falu 1332-ben már magán kézen tűnt fel, a várat pedig 1334-ben már csak, mint földvárnak nevezett sáncot említették. Ezt követően a várról többé nem szólnak forrásaink. Annál meglepőbb tehát, hogy a 16. század közepén Borsodot ismét várként említették meg. Ekkor Bebek Ferenc a várat castellummá alakította át. Ennek csekély maradványait egy I. Ferdinánd (uralkodott: 1526–1564) által veretett 1544-es pénzével együtt az ásatás során megtaláltuk. Ez, a vár sáncainak nagy részével együtt a török kori harcokban pusztult el végérvényesen.

Egy, a 18. század végén készült térképen jól látszik, hogy a falu házai ekkor kezdtek felkúszni a hajdani megyeközpont, a borsodi vár területére.

Gyulai Éva

Edelény a Rákócziak birtokában¹

Edelényben az utolsó 1–2 évtizedben szinte minden a L’Huillier-kastélyról szól, mintha a korábbi birtokosok, a Rákócziak visszaszorultak volna a helyi emlékezetben, pedig közel egy évszázadig birtokolták a települést. A Rákócziak birtoklása nemcsak a 35 éve várossá nyilvánított és a rendi korszakban is többször mezővárosként említett Edelény históriája miatt lehet érde-

kes, hanem a kora újkori magyar történelem legnagyobb rangra, hatalomra, vagyonra és hírnévre szert tett családjának birtoktörténetében, birtokpolitikájában is. A Rákóczi-uradalmakat tekintve, Edelény a nagy összefüggő uradalmakon kívül, fragmentált területen fekszik, így a birokigazgatást tekintve sem volt mindig egyértelmű a helyzete. Ennek a területnek, ahogyan a korabeli amszterdami térképen is kitűnik, meghatározó központja Szendrő, amelyhez igen közel fekszik Edelény, de a két települést a Bebek család birtoklása is összekötötte a 16. század első felében. A térkép, amelyen a két világhatalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom császára is megjelenik, Edelény és vidéke kora újkori sorsának is szimbóluma lehet, hiszen Edelényt több észak-borsodi és dél-abaúji településsel, így Miskolccal és Szikszóval együtt korán elérte az oszmán hódítás, de a Magyar Királyság sem mondott le ezekről a kettős adóztatás alá került vidékekről.

A Rákócziak edelényi birtokjogának geneziséét Edelényhez közeli, ugyancsak Borsod vármegyében fekvő Szendrőn találjuk meg, amely a középkori Bebek-várból a 16. század második felében Felső-Magyarország egyik legfontosabb, és a török által el nem foglalt végvára lett Eger, Ónod és Szatmár mellett. Szendrőt mint a mezőváros területén fekvő várat egyébként a Habsburgok egy fellegvárral is megerősítettek. Ennek

---

¹ Készült a Miskolci Egyetem BTK által vezetett Felsőoktatási Intézményi Kiváló-
sági Program keretében elnyert Creative region c. kutatási projekt támogatásával.

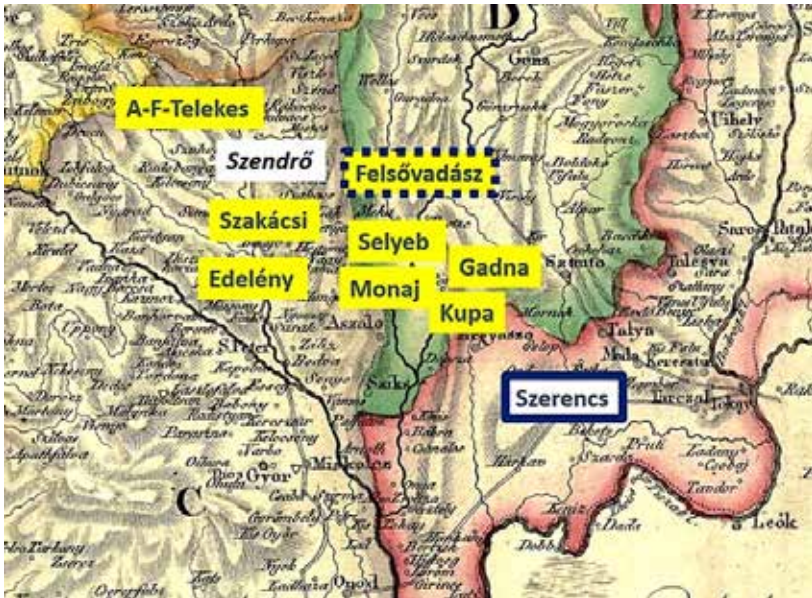

1. kép – Szendrő és Edelény egy 17. század végi térképen (Forrás: wikipedia)

a végvárnak lett kapitánya, majd főkapitánya 1577-ben a korábbi egri kapitány, Rákóczi Zsigmond (Felsővadász, 1544–†Felsővadász, 1608), aki és családja az Edelényhez közel fekvő Abaúj vármegyei birtokáról ekkor már felsővadászi prédikátummal nevezte meg magát.

A szendrői várat a Habsburg-kormányzat számos kamarai birtokkal erősítette meg, a szendrői kamarai váruradalom falvai (Iván, Garadna, Lád, Abod, Galvács, Csehi, Aszaló város, Keresztúr, Besenyő, Vámos, Edelény, Sáp, Rudabánya város Ormossal, Kurittyán, Ecseg) között a 16. század utolsó harmadában már Edelényt, az egykori Bebek-birtokot is ott találjuk, sőt Sajóvámost és az Edelény melletti falucskát, Sápot is. A Szepesi Kamara által a 16. század végi összeírásban Edelény és Sáp a szendrői királyi vár ősi birtokai között szerepel, amelyek egyébként ekkor már a töröknek adóznak („Turcis tributaria” – MNL OL UeC 142/48).

Ezekre a településekre a hihetetlenül gyors katonai, politikai és vagyoni karriert építő Rákóczi Zsigmond már szendrői kapitányként felfigyelhetett, és már az 1570-es években felmerült, hogy a kapitány a Felsővadászhoz közeli Edelényt is megkapja zálogbirtokként. Hamarabb, 1595-ben nyerte el azonban a Borsod vármegyei Szakácsi és Irota falvakat, ezekkel, és a már korábban is Rákóczi-birtoknak tekintett abaúji Selyebbel kezdi kialakítani az igencsak fragmentált észak-borsodi és dél-abaúji kis uradalmat, amelyet az általa felépített felsővadászi kasté-

2. kép – A felsővadászi uradalom a 17. század elején

lyából irányít. Így lesz a középkor végén megszerzett Rákóczi-birtok, Felsővadász egy kis uradalom központja, amelyet Rákóczi az 1603-ban zálogjogon megszerzett Edelénnyel (és Sáppal) tett teljessé (a felsővadászi uradalom falvai a 17. század elején: Felsővadász, Selyeb, Felső-Telekes, Edelény, Balajt, Alsó- és Felső-Gadna, Kupa, Felső-Monaj, Szakácsi, Széplak, puszták: Irota, Nyilas, Sáp). Egy 17. század eleji kamarai feljegyzésből (MNL OL UeC 90/8) kiderül, hogy a szendrői váruradalom jószágaiából Rákóczi Zsigmond 12 ezer magyar forintért szerezte meg Vámos, Pálfalva, Arnót puszta zálogbirtokokat, illetve 47 ezer magyar forintot fizetett Gömör mezővárosért, Pelsőcért (ma: Gemer, Plešivec, Szlovákia), a pelsőci Bebekek ősi fészkeért, illetve Edelény, Sáp és Visnyó falvakért. Az így létrejött felsővadászi uradalom szinte kiegészíti, vagy inkább kiterjeszti az 1583-ban megszerzett szerencsi váruradalmat. Talán nem járunk messze az igazságtól, hogy a közeli szerencsi Rákóczi-vár magyarázhatja a felsővadászi uradalom kiépítését. Így talán még inkább érthető, hogy Rákóczi Zsigmond miért vonult vissza rövid fejedelemsége után szerencsi és felsővadászi birtokaira, és miért halt meg ott, ahol született, igaz, ezt a kastélyt már építette ősi jószágán.

Pedig halálakor már két hatalmas sárosi uradalom (Nagysáros és Makovica), valamint a Trencsén megyei Lednice is Rákóczi Zsigmondé volt.

Rákóczi Zsigmond testamentumában a jószágok között megkülönbözteti a Gömör megyei Pelsőcöt és a Borsod megyei Edelényt „mint újonnan talált” birtokokat, amelyeket csak nem sokkal halála előtt szerzett meg. Hatalmas birtokvagyonát, köztük Edelényt is, 3 fiára hagyta: I. Rákóczi Györgyre (1593–1648), a később erdélyi fejedelemre, gróf Rákóczi Pálra (1598–1646), a Magyar Királyság későbbi katolikus országbírájára és a korán elhunyt ifj. Zsigmondra (1595–1620).

[m]inden jószágaimat és váraimat hagyom az én szerelmes fiainak, Györgynek, Zsigmondnak és Pálnak fiúról fiúra és leányról leányra nevezetesképpen Makovica várát jószágostul Sáros vármegyében, Szerencset, Tarcalt, Zombort, Ónodot, Hernádnémetit, Megyaszót, Bast, Harkánt, Bényét, Karádot Zemplén vármegyében, ezeken kívül való jószágomat Ónodot Borsod vármegyében minden jószágival akármely vármegyékben legyenek, Felsővadászt Selyebbel és több őstül maradt jószágimat, újonnan talált jószágimmal, Pelsőcöt, Edelényt és mind az többit, Kecskemétet is Pest vármegyében, kikkel Isten szerint osztozzanak egyenlőképpen úgy, hogy az egyikről az másikra szálljon.

Rákóczi Zsigmond végrendelete, Gyulafehérvár, 1607. júl. 9. Részlet (*Magyar Történelmi Tár* 1884. 561–563.)

Hogy örökösei hogyan osztottak meg a birtokokon, erre kivételes forrás egy 1617-ben készült összeírás, értékét növeli, hogy alig 3 évvel a legifjabb testvér, Zsigmond halála előtt készült, így még ő is szerepel a birtokosztályban. Edelényt „testvériesen” osztották meg egymás között, mindannyiuknak kb. 33–33 jobbágytelek jutott (Rákóczi Györgynek 34), igaz, a 23 éves Györgynek és a 20 éves Pálnak voltak pusztá telkei is, csak az alig 19 éves Zsigmond kapott csupa lakott jobbágytelket.

Rákóczi Zsigmond fiainak birtokosztálya (Edelény), 1617

[1] Rakoczi Sigmond uram részére való. EDELENI.

1. Poza János, helyes [= jobbágytelekkel rendelkező], vagyon lova No 8, csikó No 3. ökre No 6, tehene No 5, Tinó No 4, díszna No 37.

2. Bordás Lőrinc, helyes, vagyon lova No 6, ökre No 2, Tehén No 3, tinó

- No 1, diszna No 7.
3. Bordás János, helyes, vagyon lova No 9, tehén No 5, tinó No 2, diszna No 7.
4. Bordás Mihály, helyes, vagyon lova No 5, csikó No 2, tehén No 1, diszna No 3.
5. Sigmond András, cimborás [= mással együtt szánt, nincs egész jobbágytelke], vagyon lova No 2, csikó No 2, tehény No 1, diszna No 1.
6. Sipos János, helyes, vagyon lova No 4, tehén No 2, tinó No 1, diszna No 5.
7. Baghy Máté maga házában, diszna No 1.
8. Réthy János maga házában, tehén No 1.
9. Konczos János maga házában, tehene No 1, tinó No 1.
10. Csontos Mihály maga házában, diszna No 2.
11. Iván Lukács maga házában, tehén No 1, tinó No 1.
12. Miklós Pálné
13. Varga András, vagyon tehén No 1, tinó No 2, disznó No 2.
14. Deresko Péter, helyes, vagyon lova No 4, tehén No 2, diszna No 4.
15. Szabó István, helyes, vagyon lova No 4, csikó No 1, tehén No 1, tinó No 1, disznó No 4.
16. Csoma János, helyes, vagyon lova No 6, csikó No 1, tehén No 3, tinó No 3, diszna No 10.
17. Czopko András, maga házában, vagyon ökre No 2, tehén No 1, Tinó No 1, diszna No 3.
18. Jakab kovács maga házában, lova No 2, csikó No 1, diszna No 4.
19. Székely Jakab, vagyon tehene No 1, másnál lakik.
20. Tót István maga házában, tinaja No 1.
21. Rácz István maga házában, tehén No 2, diszna No 1.
22. Tót László maga házában, tehén No 2, diszna No 1.
23. Korpa István másnál lakik.
24. András kovács, tehene No 1.
25. Haynal Andrásné, nihili [= semmije sincs].
26. Molnár Ambrus leánya.
27. Csontos Borbála.
28. Bordás Antal pusztája [elhagyott jobbágytelke]
29. Sipos Péter pusztája
30. Szabó Pál pusztája.
31. Bíró Benedek pusztája.
32. Kozma Mihály pusztája
33. Kozma István pusztája

[2] Rakoczi Pál uram részére való. EDELENIÉK

1. Dakó Márton	18. Lánczos László
2. Dakó György	19. Tót Albert
3. Dakó Gergely,	20. Józsa Mihály
4. Réti Ambrus	21. Molnár Balász
5. Lonar Gergely	22. Kovács György
6. Dakó Kelemen puztája	23. István István
7. Konczos Albert	24. Kovács Bálintné
8. Cseh Lőrinc	25. Sebő András
9. Nagy János	26. László Mihályné
10. Varga Albert	27. Erős Jánosné
11. Miklós Albert	28. Lőkös Gergelyné
12. Csoma György	29. Puszták
13. Szilvás János	30. Varga Tamás puztája
14. Szilva Miklós	31. Baghi Mihály puztája
15. Csontos János	32. Miklós Pál puztája
16. Tót Péter	33. Poza Miklós puztája
17. Konczos Bálint	34. Iván György puztája

[3] Rakoczi Giörgi uram részére. EDELENI

1. Forgó Lukács	19. Molnár András
2. Sebő István	20. Pap Gergely
3. Horgas János	21. Boncz Benedek
4. Csapó Pál	22. Tót Menyhárt
5. Sebő Miklós	23. Miklós Anna
6. Bordás Lőrinc maior [= idő- sebb]	24. Hídvégi János
7. Varga János	25. Varga András
8. Boros Márton	26. Anna asszony
9. Boros Gergely	27. Molnár János
10. Kozma Mihály	28. Puszták
11. Sebő Péter	29. Bartha Gergely puztája
12. Molnár Mártonné	30. Filep Demeter puztája
13. Pap György	31. Ládi Pál puztája
14. Bathó István	32. Boza Imre puztája
15. Aczél György	33. Zupik Mihály puztája
16. Mészáros György	34. Iván Albert puztája
17. Csegely Péter	35. Bordás András puztája
18. Varga Mihály	

Forrás: MNL OL UeC 22/21

A később Edelénybe olvadt Sápon egyébként csak 11 telkes jobbágy gazdálkodott 1617-ben, ezért a falucskát nem osztotta meg a három Rákóczi-fivér, hanem mind a 11 telek az alig 20 éves ifj. Zsigmondé lett, kárptólásul fivérei, György és Pál Edelényben kaptak jobbágyokat osztályrészükön felül. I. Rákóczi György halála után, 1648-ban Edelényt ideiglenesen a felsővadászi uradalomtól az ónodi uradalomhoz csatolták (MNL OL UeC 6/40).

A következő nemzedék Rákóczi Pál fia, a katolikus László gróf (1633–1664) és unokafivére, a református II. Rákóczi György fejedelem (1621–1660) szintén közösen birtokoltak a fejedelmi és grófi ág részéről. Edelény birtokosainak harmadik nemzedéke az országbírói ágból Rákóczi Erzsébet grófnő (1654–1707), Rákóczi Pál unokája, a fejedelmi ágból pedig az ifjan katolizált I. Rákóczi Ferenc (1645–1666), I. Rákóczi György unokája és anyja, Báthori (Báthory) Zsófia (1629–1680). Míg Rákóczi Erzsébet távolról élvezte birtokrésze jövedelmét, Báthori Zsófia Edelény rekatolizációjában is szerepet vállalt.

Míg a szendrői vár több birtoka a 16. század végétől Rákóczi Zsigmondhoz került, és a 17. században szerzett jószágként örökölte a család két ága, a királyi kamara az eredeti szendrői jószágokat továbbra is a szendrői végvárhoz és uradalmához tartozó vagyonnak tekintette, vagyis zálogban lévő, így visszaváltható birtoknak. Így lehet, hogy 1659-ben a szendrői vár Borsod vármegyében fekvő falvait, köztük Edelényt, a király Wesselényi Ferenc nádornak adományozta, aki 1646–1647 között szendrői kapitány és birtokos volt. Az adománylevel (Királyi Könyvek 12.82 sz.) szerint minden olyan borsodi települést, amelyet annak előtte a szendrői jószágok testéből zálogba adtak, vagy bármi módon attól elszakítottak (a felsorolás szerint: Abod; Sircz, Kurityan, Kazincz, Vissnyo, Rudabanya, Chehyvisnyo, Galvacz, Saioszentpeter, Saiokeresztur, Besenyő, Edelin, Sapp, Vamos, Palfalua, Valk, Novaj, Lad, Görömböl, Martoni, Szalona, Boldva, Kisbodolyo, Arnoth, Ormos, Kisfalud, Keleczen, Ivanka, Garadna, Szentmiklos, Echegh) a nádor a neki adományozott birtokjog alapján visszaválthatja. Wesselényi azonban nem váltotta magához sem Edelényt, sem egyéb szendrői birtokokat, Edelény tovább öröklődött a Rákóczi családban, és a munkácsi vár 1687. januári elfoglalása után I. Rákóczi Ferenc Bécsbe és Csehországba rendelt gyermekei, illetve másodfokú nagynénjük, a gyermektelen Rákóczi Erzsébet grófnő lettek az örökösök. A király, illetve Kolonics bíboros gyámsága alatt lévő „Rákóczi-árvák”, azaz Rákóczi Julianna Borbála (1672–1717), 1691 végétől Aspremont Ferdinánd Gobert gróf felesége, illetve II. Rá-

kóczi Ferenc (1676–1735) birtokait a kamara kezelte Munkács ostroma után, azzal az ígérettel, hogy nagykorúságuk elérése után az örökösök hozzáférhetnek jószágaikhoz.

A kamara tisztviselői már Munkács 1684-ben megkezdődött ostroma idején összeírták I. Rákóczi Ferenc egykori birtokait, így az eredetileg a szendrői várhoz tartozó, de a Rákócziaknak zálogba adott Edelényt is 1685. október 8-án (MNL OL UeC 66/43). Érdekes, hogy a kamara a Rákóczi-testvérek távollétében Edelényt a derencsényi uradalomhoz csatolta, a derencsényi falvakkal együtt igazgatta a borsodi birtokot, így 1688-ban is a derencsényi uradalom falvai között írták össze Edelény urbáriumát (MNL OL UeC 33/36). Ekkor 14 jobbágy (Kelemen Jakab, Koncos János, Koncos Márton, Nagy Pál, József Mihály, Dakó Márton, Dakó György, Molnár Márton, Lőkös Gergely, Dakó Gergely, Kelemen György, Simon István, Tót Mihály, Szabó István) gazdálkodott itt egész- illetve féltelken, négyen (Bordás István, Koncos Mihály, Koncos György, Koncos István) elszöktek, és Miskolcra mentek.

Edelényt végül a kamara visszautalta a felsővadászi uradalomhoz, amelyet a szerencsi uradalom egyik districtusaként [= kerületeként] kezeltek a kamarai szakemberek az 1680-as évek végétől. A felsővadászi districtushoz tartozott Abaúj vármegyéből Felsővadász, Selyeb, Borsodból Edelény, Sáp, Balajt, Irota, Szakácsi, Gömör vármegyéből Pelsőc, Szentkirály, Felső-Looc, Kezeny, Felső-Lenke (MNL OL UeC 5/15). Edelényben 1690-ben, a Rákóczi-birtokok kamarai kezelése alatt, 10 lakott és 70 puszta jobbágytelket írtak össze, 6 majorsági szántót 90 köből vetőmagra valót, valamint 2–30 kocsi szénát termő – majorsági rétet. A szerencsi uradalom felsővadászi vidéke vagy járása ekkor az eredeti abaúji és borsodi falvak mellett a pelsőci Bebek család 16. századi gömöri birtokait, köztük Pelsőcöt is magában foglalta.

A Rákóczi-testvérek és házas társuk csak 1694 után vették vissza jószágukat, de költséges, rengeteg készpénzt igénylő főúri életmódjuk miatt a következő években számos birtokuktól megváltak, általában zálogba adták, de véglegesen is eladtak uradalmakat (lednicei és helmeci uradalom).

Erre a sorsra jutott Edelény falu is, II. Rákóczi Ferenc ugyanis a 17. század végén 5000 Ft-ért zálogosította el Edelény falut L’Huillier Ferencnek, aki azonban csak a Rákóczi-szabadságharc után juthatott birtokához, báró L’Huillier Ferenc őrnagy, az eperjesi helyőrség parancsnoka és lánya, Mária-Terézia, férjezett ghymeszi Forgách Ferencné végül 1727-ben kapta meg a királyi adományt a birtokra, további 7698 Ft 26 krajcár

L. N. 35.

Donatio Possessionis Edelény in C^otu Dor:
 231.
 4. 4).
 L. 20.
 idem existens pro D^ono Francisco à
 L. Huillier ad intimacionem Camerae
 Publica exspectata.

Jo: Carolus VI. &c. Memoria commendamus. Quod Nos
 Possessionem Edelény in Comitatu Dorodiensi sicam quam
 Nobis noster Magnificus D^ono Franciscus à L. Huillier
 et Inualis Campi Vigiliarum D^o p^ortus, et Castrum
 nostri Experientia commendans, à Perduelle Francisco Palatino titu-
 lo hyposted in quinquè mille florensis acquisitam tenet, Premissi
 Jurè Generaliter ad florensis 7098. s^ol^o confirmata, consideratione
 congruam, quæ sibi in militariibus comparavit Meritum, et quod
 unum, quem habebat Filium Regiminiis Taraffiam Vexilliferam,
 p^orimo in conflictu ad Delgradum cum suis habitis la sum de in
 in Bogaada ad Trovini occumbentem amiserit, Commoratam Pos-
 sessionem Edelény D^ono Francisco à L. Huillier, et per eum
 Filia sua Emrosia uxore ac Magica Malida Thentia, Fidei
 equi nostri sibi ac Magi omni b. Francisci Torgias de Rymis
 honorati, ad heredes masculos Peremali, et cum omni Jurè nro
 Regio, liberaque utriusque nationis, et Christiana ad hunc usque
 tenendi facultate, pro Feminis vero Descendentibus titulo in-

3. kép – L'Huillier Ferenc adományának bejegyzése a Királyi Könyvekben, 1727 (Forrás: www.hungaricana.hu)

lefizetése mellett (Királyi Könyvek 35.231 sz.). Így Edelény, Rákóczi ügyletével, illetve az új birtokos adományával, végleg kikerült a szendrői uradalmi birtokok közül, de a felsővadászi uradalomnak sem volt többé része. A 18. századtól önálló, egy települést tartalmazó uradalom lett a L’Huillier-örökösök tulajdonában, urai egyben a cserépi uradalmat is birtokolták.

Források

MNL OL UeC = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 156
Magyar Kamara Archívuma Urbaria et conscriptiones
Királyi Könyvek = MNL OL A 57 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi Könyvek – Libri Regii (Digitális kiadása és adatbázisa: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu>)

Válogatott bibliográfia

- B. TÓTH ILLÉS: Községeink a feudalizmus korában. In: VARGA BÉLA et al.: *Edelény múltjából*. Edelény: Edelényi Közös Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1973. 47–120.
- HANGAY ZOLTÁN: *Rákóczi Zsigmond kora társadalmában* – Kandidátusi értekezés. Budapest: Fapadoskönyvek, 2012
- GYULAI ÉVA: Rákóczi uradalmi és birtokpolitikája 1688–1701. In: *Gazdálkodás az uradalmakban*. Szerk.: SZIRÁCSIK ÉVA. Unicus Műhely, Budapest, 2019. 135–155. (*Dominium V.*)
- GYULAI ÉVA: Birtok-politika: II. Rákóczi Ferenc uradalmi, 1694–1701. In: *Bonarum cultores artium. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kutatói almanachja*. Szerk.: FAZEKAS CSABA. Miskolc: ME BTK, 2020. (*Szellem és Tudomány. A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata – Különszám*, 2020) 200–210.
- WELLMANN IMRE: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára I–II*. Szerk.: LUKINICH IMRE. Budapest: Franklin-társulat, 1935. II. 91–122.

Hevesi Attila

Edelény és határainak természetföldrajzi viszonyai

Az 1986 óta városi rangú **Edelény** a vele közigazgatásilag egyesített Borsod (1950) és Finke (1963) községgel együtt az Észak-magyarországi-középhegység, azaz a **Mátraerdő**¹ K-i felében, a **Bódva völgyében** fekszik, a Putnoki-dombság (Ny), a Rudabányai-hegység, a Szendrői-rögvidék (ÉNy, É), a Cserehát (K) és a Sajó völgye (D) között. Határa természetesen átterjed fölsorolt szomszédságára is (1., 2. térkép).

A „Magyarország kistájainak katasztere” c. könyv II. kötetében (szerk. Marosi Sándor – Somogyi Sándor, 1990), ill. annak második, átdolgozott és bővített kiadásában (szerk. Dövényi Zoltán, 2010) Edelény és határainak D-i kétharmada „Sajó-völgy” nevű kistáj része (2. térkép).

Edelény a „Sajó-völgy” kistájban

Kétségtelenül különösnek hangzó és látszó tájbahelyezés, és csak részben elfogadható. Az első és a második katonai fölmérés (1782–85, ill. 1819–1869) térképlapjain (3–4. térkép) jól látszik, hogy az akkor település É-i házsoraihoz a Bódva itt kezdődő, és a Sajó völgyébe tartó hordalékkúpján kettős szigetet épít, az alsó a Kastély-sziget.

Edelény határainak É-i harmada azonban e hordalékkúptól É-ra fekszik, ahol a Bódva-völgy mindkét oldala a negyedidőszaknál idősebb harmad-, néhol őidei kőzetekből épül föl (5. térkép).

Az akkori település beépített területének É-i határa „alatt” a Bódva kanyarogva bevágódóból hordaléklerakó, fölépítő tevékenységűvé vált át.

¹ Az Észak-magyarországi-, gyakran ma is Északi-középhegység elnevezés a Trianoni békekényszer után keletkezett. Valójában az Északnyugati-Kárpátok *legdélibb* vonulata! Prinz Gyula már a két világháború között javasolta e vonulatot Mátra-erdőnek nevezni! (1936)

1. kép

Ahogy az a második katonai fölmérés térképén (4. térkép) látszik, a két fönnemlített sziget alatt a Bódva újra kettéágazott, és bal oldali ága – a Kis-Bódva – csak Szirák (Borsodszirák) alatt tért vissza a főfolyóba. Ez a bal oldali ág azóta föltöltődött, elhalt; szerepét a folyószabályozások idejétől az Edelény ÉK-K-i partjától induló vízimalom egykori „nyílegyenes” csatornája „vette át”. A Bódva pedig még délebbre, Edelénytől 8-9 km-nyire, Boldva község D-i határában torkollik a Sajóba (1. kép).

Közetförlépítés, földtani alapok

Edelény és határának felszínét túlnyomó részt újharmad- és **negyedidőszaki** (neogén, ill. quarter) változatos összetételű üledékes kőzetek hordozzák. A D-i, alföldi előtér a **miocén** (5,5 → 2 millió éve) végétől tartó, csaknem folyamatos, bár nem egyenletes süllyedése az újharmad- negyedidőszaki fedőkőzetek alól a **Bódva** és K-ről közeli mellék-patakjai – **Abodi-**, **Balajti**-patak – kis foltokban óidei, **középső-devon** és **késődevon-korakarbon** időszaki **tengeri mészköveket** hantoltak ki. Összepszelt középső-devon mészkőrögre „épült” Borsod földvára (1–2. kép), és két hasonló rögöt választ el a Balajti-patak, mielőtt beletorkoll a Bódvába (5. térkép).

1. térkép: Edeleny és tágabb környékének domborzata és vízrajza (1:500000; Észak-Magyarország atlasza, 1974, Budapest, szerkesztői elnök: Radó S.)

A mintegy 420-300 millió éves óidei kőzeteket sokszorosan fiatalabb, mindössze 25-2 millió éves újharmadidőszaki, miocén-pliocén korú tengeri és legföljebb 2 millió éves negyedidőszaki jég- és jelentkori szárazföldi üledékes kőzetek födik.

A miocén **eggenburgi** korszakából való sekélytengeri homokokra és homokkövekre, **ottnangi** korszakából kevertvízi, sekélytengeri homokos, iszapos összetek következnek. Ez utóbbiak művelésre való **barناسzenes rétegei** a közelmúltban „fogytak el”. Meddőhányóik a város D,Ny-i határában néhol ma is mesterséges(antropogén) tájkép-meghatározó felszíninformák. E bányák szénsavas forrásaiból való a nevezetes **Borsodi Víz**.

A későmiocén **szarmata-pannon** korszakában inkább távoli, mint közeli tűzhányók kiszórta riolittufa és tengerbe ülepedett anyagai, a tufitok ugyancsak kisebb foltokban fordulnak elő; ezekbe mélyülnek **Császa-ta-puszt**a szép pincesorai (4–6. kép). Közeliükben néhol **pannon** korszaki tavi homokos-iszapos összletek is előfordulnak a felszínen (5. térkép). **Ekkorra** tehetjük a mai víz- és völgyhálózat kialakulásának kezdeteit.

Edelény és határának Ny-i és DNy-i részén fiatalabb, **jégkori** (pleisztocén), homokkal, kavicssal és lösszel, löszszappal fődött folyóvízi párkánysík (terasz)² rétegek hordozzák a felszínt, É-on, K-en és főleg D, DK-en **jelenkori** (holocén) folyóvízi kavics, homok és iszap.

A völgyközihátak és tetők oldalait **jég-** és **jelenkori** (pleisztocén-holocén) málladék- és talajfolyással, lejtőcsuszamlással, lejtőmarással (derázióval)³ érkezett, változó vastagságú, törmelékkel kevert, összegyűrt üledékek borítják (5. térkép; 7.kép).

---

² párkánysík; A folyóvölgyek oldalát a vízfolyással párhuzamosan kísérő, párkányszerű síkok. Képződésük oka a folyószakaszjelleg ugyanazon a helyen történő, tartós, többszöri megváltozása. A szakaszjelleg időbeli cserélődését a folyó esésének és vízmennyiségének vagy mindkettőnek módosulása okozza. A bevágódó vízfolyás mélyül, szűk medret és völgyének aljzatába. Esésének és vízmennyiségének (vagy mindkettőnek) csökkenése miatt egyensúlyba kerülhet, oldalazó szakaszjellegűvé válik, medre nem mélyül tovább, hanem kanyarogva szélesedik. Ha ezután megint bevág, széles völgyének talpába újabb, mélyülő medret váj, a korábbi völgyfenék pedig párkányként marad vissza. Ha ezek a szakaszjellegváltozások ismétlődnek, a völgyoldalak lépcsőzetesen föltagolódnak. A Kárpát-medence folyóinak völgyét általában 6–7 párkány tagolja. Közülük az I. számú (magas ártér) a jelenkorban, a II–V. számú a jégkorban, a VI–VII. számú a pliocénban (újharadidőszak) jött létre. A legidősebb és ezért a legmagasabban húzódó párkányok java azonban napjainkra teljesen lepusztult, vagy csak foszlányaik maradtak meg.

³ lejtőmarás (derázió); Több részfolyamatból összetevődő szállítóközeg nélküli lejtősmozgás. Alapfeltétele, hogy valamely lejtőn a talaj, málladék, törmelék vagy lazább üledékes kőzet teljesen vagy felső részében tartósan képlékennyé nedvesedjék. Az így létrejött sár talajfolyásként lefelé indul a lejtőn, s miközben néha és néhol csuszamlással gyorsul, anyaga lejtőtörmelékkel is összekeveredik, átgúródik. Ha a folyamatok több ezer éven át évente legalább 3–4 hónapig tartanak, jelentős mennyiségű „sarat” mozgatnak meg. Mivel a lejtők meredeksége, anyaga változó, egyes sávok gyorsabban pusztulva széles, lankás, vízfolyás nélküli **mart** (deráziós) völgyekké mélyülnek. A lejtőmarás számára a jégkörnyéki területeken a legkedvezőbbek a föltételek. Mivel a negyedidőszak jégkorszakaiban (jégkor) a Kárpát-medence is jégkörnyéki terület volt, deráziós völgyek a lazább üledékekből álló dombságokon, hegyláb felszíneken Magyarországon sem ritkák.

2. kép

Domborzat, felszínformák

Edelény és határa 300-400 m tszf-i magasságig emelkedő **dombsági táj**, amelynek É-D-i tengelye a Bódva és völgye 200 → 150 m tszf-i magasságban. É-i felének összképét a Bódva mellett a hozzá csatlakozó állandó és időszakos vízfolyások völgyei meg lankás oldalú, lapos fenekű, sekély **lejtőmarás-derázió-vájta völgyek** és ezek, többnyire ugyancsak szelíd lejtők határolta **völgyközi hátai** határozzák meg (8. kép). Meredekebb lejtőkkel csupán a vízmosásokban és ott találkozhatunk, ahol a folyóvizek rövid szakaszon kemény, középső-késődevon-korakarbon korú kőzetekbe mélyülnek (*Bódva, Balajti-patak; 5. térkép*).

A Bódvát közvetlenül két párkánysík² kíséri az ún. magasártéri (I.) és a II. számú, amelyeknek vízfolyásra néző peremeit Borsod, Edelény és Finke épületei többnyire eltakarják. Markáns kivétel a II. sz. párkánysíkra települt Borsodi-földvár É-i és K-i, Bódvára ereszkedő oldala. Edelény határának ÉK-i harmadában a Bódva III. sz. párkánysíkjának maradványai is szépen látszanak, de csak K-ről érkező, baloldali mellék-patakjainak völgyeivel széttagolva (9. kép).

Edelény határának közepétől a Bódva épülő hordalékkúpján medre már saját maga lerakta hordalékkúpjába mélyül, így többnyire hordalék-párkány(terasz) kíséri.

2. térkép: „Edelény a Sajó-völgyben” (6.8.41); 6.8.42: Putnoki-dombság; 6.5.32: Upponyi-hegység; 6.5.31: Tardonai-dombság; (Magyarország kistájainak katasztere 2010, szerk.: Dövényi Z.)

Éghajlati adottságok

A város és határa éghajlatilag a Mátra-erdő K-i és a Tiszai-alföld ÉK-i szárnya átmeneti sávjának része. Az évi napsütéses órák száma 1800-1850, ez cm²-enként 104-105 kcalóriát „hoz”.

A tél közepesen hosszú és mérsékelten hideg. Mint az országban általában, a leghidegebb hónap a január (középhőmérséklet: –15 és –2°C között). Az első fagyos napokra X. 10. és 15. az utolsókra IV. 20. és

3. kép

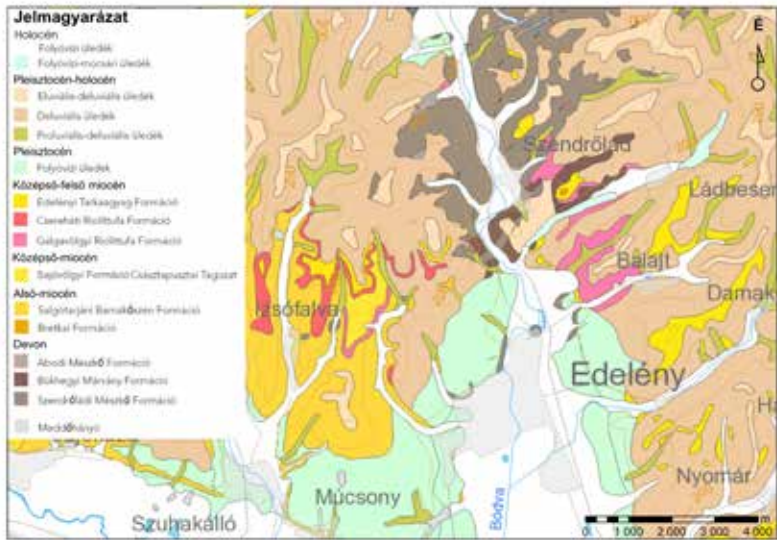

4. kép

25. között lehet számítani. A téli napok száma, amikor a napi hőmérséklet nem emelkedik fagypont fölé, 35–40. A havas napok száma évente 20–25, a hótakarósoké 35–40. Az első havazás XI. 15. és 20., az utolsó III. 20. és 25. között szokott megérkezni. Az átlagos évi legalacsonyabb hőmérséklet -18 – -20°C . A fagymentes napok évi száma 110–120.

3-4. térkép: Edeleny az első és második katonai fölmérés (1782-1785, ill. 1819-1869; 1:280000)

5. térkép: Edelény és környékének kőzettani fölépítése (Magyarország felszíni földtana, 1:100000; részlet, forrás: map.mbfz.gov.hu)

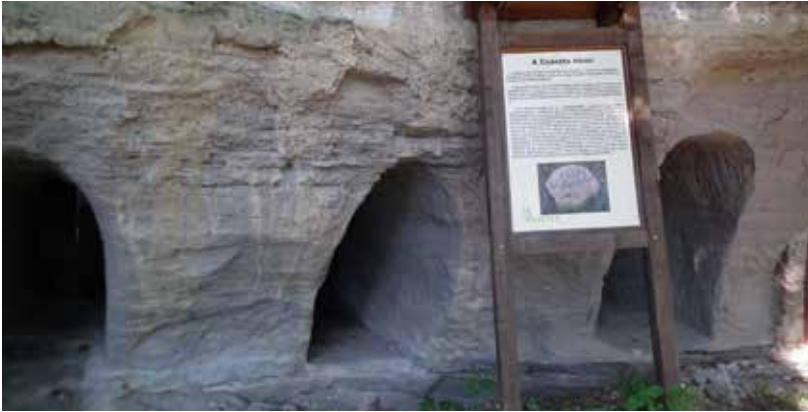
A nyár szintén közepesen hosszú és mérsékelt meleg. A legmelegebb hónap, mint hazánkban általában, a július (kh. 20–20,5 °C). A nyári napok száma, amikor a napi hőmérséklet eléri a 25°C-ot, 65–70, a hőségnapoké, amikor eléri vagy valamivel meghaladja a 30°C-ot, 10–15.

Az évi csapadék mennyisége 550–600 mm. A legtöbb csapadék itt is május második és július első felében érkezik (150–190 mm). A jégeső napok száma 12–14. Az uralkodó szélirány ÉK,É-i.

Növény- és talajtakaró

A város és határának természetes növénytakarója eredetileg a Bódva és állandó vizű mellékpatakjai mentén az ártéri nedvességkedvelő keskeny sávban **bokorfüzesek** (10. kép), **folyó- és patakparti égeresek**, a száraz (deráziós) völgyekben **cseres-tölgyesek** (12. kép), amelyek a lapos völgyközi hátakon néhol **ligetes mezőség**gé ritkultak.

A mezőgazdaság térhódítása következtében e növénytársulások természetes állapotukban csak a folyók, patakok mentén és ártereiken ma-

5. kép

radtak meg. Legszebb díszük a **mocsárréteket** ékesítő kockás liliom (*Fritillaria meleagris*; 11. kép).

Az éghajlati, vízrajzi és növényföldrajzi adottságoknak megfelelően az állandó vízfolyások, főleg a Bódva völgytalpa mentén és az ártereken szinte csak **nyers öntéstalajok** fordulnak elő. A lankás lejtők és lapos völgyközihátak cseres-tölgyesei (12. kép) alatt kialakult **barna erdőtalajok** a földművelés következtében mára többnyire **mezőségiesedő** (csornozjom) **barna erdőtalajokká**, a löszös hátakon **mészlepedékes** változattal.

A többnyire lankás lejtőjű domborzat következtében a talajpusztulás mértéke a művelt területeken általában kis-, legföljebb közepes mértékű (13. kép).

6. kép

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

Koleszár Krisztián

Fekete István szádvári uradalmi tisztartó levelei Esterházy Sándorhoz és Jánoshoz (1747–1752)

*„...más urasságok tiszteket kinszerítettik számadásra,
itt pedig tiszt kölletik sürgetni számvitelre önagyságát.”*

A Torna megyei Szilas valamikor 1660 körül lett Csáky László birtokréshének központja.¹ 1669. január 22-én így keltezte egyezséglevelét Csáky Péter: „*in curia nostra Szilasiensi*”.² Az Esterházyak mintegy a „készbe ülnek bele”, amikor 1674. január 22-én létrejött az Esterházy Pál és Csáky László közötti egyezség a Csákyra eső szádvári birtokrész átadásáról.³ De további birtokosváltások is zajlanak ekkor; a két további részbirtokos – Czobor Mária Regina (Csáky Pál özvegye) és Batthyány Magdolna (Forgách Zsigmond özvegye) – között nincs egyetértés: Forgáchné szegődtetett lovascsapattal próbálja elérni, hogy Csákykné ne tudja javaiba iktatni a megyei szolgabíró.⁴ A szádvári uradalom központja egyértelműen Szilas ekkor, a palánkfalal megerősített castellum első leírását az 1674 januárjában kelt egyezség tartalmazza. A birtokközpont erősen idealizált képeit látjuk viszont a Matthias Greischer által Esterházy Pál megrendelésére 1680 körül Bécsben metszett vedutákon.⁵

¹ Az 1674. január 22-én Szilason kelt vagyonleltár így tudósít: „*Szadvarábul Szilas névő faluba[n] exequálvá[n] rata portióját Chaki László ur[un]k*”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), P 108 (Esterházy család hercegi ágának levéltára; Repositorium), Rep. 24., Fasc. C., No 76., fol. 18r.

² MNL OL, A 57 (A Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája; Libri regii), 15.165/a., fol. 354.

³ Lásd az 1. számú lábjegyzetet.

⁴ MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. B., No. 36., fol. 270r–271v, 220r–221v.

⁵ Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok, Grafikai gyűjtemény, ltsz. 55.1303; 55.1280; 55.1280.

1682 elejétől Szádvár Thököly Imre kurucainak kezére került, a várról és a jószágáról a Thököly által kinevezett tisztviselők gondoskodtak.⁶ Esterházy Pál csak 1685-ben vette vissza a szádvári birtokrészét és 1687. március 1-jétől adta bérbe Jaklin Miklósnak, lévai jószágigazgatójának.⁷

Közben, 1686 áprilisában megtörtént Szádvár „elrontása”,⁸ majd hamarosan Esterházy Pál a többi birtokrészt is módszeresen, mondhatnák: „szalámitaktikával”, birtoktestenként megszerezte.⁹ Ezzel hosszú időre Szilas lett az uradalom központja. 1693 és 1701 között – nyilván a birtokszerző Esterházy jóvoltából – Thököly Katalin (Esterházy Pál öccsének, Ferencnek az 1685-ben megözvegyült felesége), majd annak halála (1701) után második férje, Löwenburg Jakab János birtokolt.¹⁰ 1702-ből maradt ránk az az uradalmi összeírás, amely szerint már a teljes uradalom Esterházy Pál kezén van.¹¹

A Rákóczi-szabadságharc alatt a fejedelem kincstári tulajdonba véteti a szádvári uradalmat.¹² A szabadságharc utolsó éveiben dúló pestisjárvány számottevő pusztítást végez az uradalomban is; csak Szilason 51

---

⁶ Több összeírás is fennmaradt ebből az időszakból. 1682. november 1.: MNL OL, E 156 a., Fasc. 90., No. 50., másolatban még: MNL OL, E 156 a., Fasc. 53., No. 41., továbbá MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. M., No. 469. 1685. március 10.: MNL OL, E 156 a., Fasc. 86., No. 3/c., ugyanitt utóbbi 1768-ból való másolata.

⁷ Herke János provizor jelentésében: „*Méltóságos herceg Eszterhas Pál, magyarországi palatinus urunk, minekutána szadvári részjóságának birodalmát, in anno D[omi]ni 1685. re-habeálta (...) usq[ue] ad diem 1. men[sis] Martii anni 1687, a’ mikor tudniillik Jáklín Miklós uram őna[gy]ságja keze alá bocsátatván eze[n] részjóság (...)*”. MNL OL, P 1837 (Kellemesi Melczer család levéltára; Rokon és idegen családok), Fasc. 13. No. 1., pp. 2, 5–6, 7–8, 11, 14.

⁸ MNL OL, P 1837 (Kellemesi Melczer család levéltára; Rokon és idegen családok), Fasc. 13., No 1., p. 12.

⁹ 1692-ben és a rá következő évben birtokos még Czobor Mária Regina. Erről: MNL OL, P 108, Rep. 65., Fasc. 29.; MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. J., No. 390. Esterházy birtokszerzését ebben – úgy látszik – helyi megbízottja a szendrei várkapitány, az Almáson is birtokos Usz Ferenc is segíthette. 1691. július 3-án Szendrőből írta Esterházy Pálnak: „*Ez elmúlt napokban, k[e]g[y]e]lmes uram, alázatosan tudóstottam hercegségedet, magnif[ic]us]né asszonyom őn[a]g[y]ságja szadvári jószágát el akarja adni, még ugyan eddig effectusban nem ment.*”

¹⁰ A Thököly Katalinnak címzett tisztartói és kasznári levelek: 1700. október 28.: MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. R., No. 592. fol. 63, 62.; 1701. január 7.: MNL OL, P 108, Rep. 24., fol. 72.; 1701. január 12.: Fasc. R., No. 592. fol. 74.

¹¹ Az összeírásban a jobbágyok táblázatos kimutatásának margóján megjelölik, mely jobbágyok tartoztak már korábban is Esterházyhoz. MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. M., No. 470.

¹² Szádvár történetére vonatkozóan részletesen lásd: DÉTSHY Mihály, *Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VIII (1969), 143–186., majd ez némiképpen kiegészítve: DÉTSHY Mihály, *Szádvár*; Miskolc–Perkupa, Galyasági Településszövetség, 2004.

megholt és 40 élő jobbágyról, 4 megmarad jobbágytelekről tudósít 1711-ben Miticzky Mihály provizor.¹³

A hercegi majorátust megalapító Esterházy Pál halála (1713) után az uradalom a mindenkori Esterházy-herceg tulajdona: 1713 és 1721 között I. Miklósnak, 1721-ben József-Antalnak, majd 1721 és 1762 között Pál-Antalnak¹⁴ tartoznak számot adni az uradalom tisztviselői.

1745 előtt egyezségekre kerül sor a hercegi (fraknoi) ág és a zólyomi grófi ág között: Esterházy Pál-Antal 15 évre – az 1745 és 1760 közötti időszakra – birtokba adja a szádvári és bujáki uradalmat a zólyomi Eszterházy-testvéreknek: Antalnak (1687–1757), Istvánnak (?–1751 előtt) Sándornak (?–1751) és Jánosnak (1695–1753).¹⁵ Időközben, még a jogviszony lejártát megelőzően mindannyian elhunytak, viszont örököse csak az idősebb Istvánnak (1751 előtt), illetve Jánosnak (1753) volt, ezért az ő osztályrészük fiaikra, Istvánra (1728–1786) és Károlyra (1723–1758) hagyományozódnak (1. ábra).¹⁶

Ennek a 15 évig tartó Eszterházy-birtoklásnak szerencsésen fennmaradtak a gazdasági iratai.¹⁷

Az uradalmat a templom és plébánia szomszédságában épült, feltehetően folyamatosan tatarozott-toldozott jószágigazgatói kastélyból irányítják. 1735 körül Bél Mátyás úgy ír róla, mint olyan udvarház, amit „*herceg Esterházy Pál kastélyt építtetett egy jó kilátással bíró dombra; ez olyannak készült, hogy ha a földesúr történetesen ide érkeznek, akkor tágasan és kényelmesen befogadhassa őt. Távollétében pedig az uradalom felügyelőjének – akit a mieink provizornak neveznek – nyújt szálláshelyet. Van itt egy földesúri majorság serfőzdével és egyéb, a belső gazdálkodást segítő eszközökkel*”.¹⁸ Egy 1745 körüli jelentés szerint Perkupa, Szin, Jósfafő, Borzova, Szilice, Jablonca, Körtvélyes, Almás, Vendégi, Hidvégdárdó,

¹³ MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. C., No. 91., fol. 63.

¹⁴ NAGY Iván, Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal, IV. kötet, Ráth Mór, 1858, 82–87.

¹⁵ A birtokosváltást megelőző, 1745. november 13-án Szilason kelt összeírás záró soraiban olvasható az egyezés. MNL OL, P 108, Rep. 24. Fasc. L. No. 467., 1745. fol. 51r.

¹⁶ NAGY Iván, 1858, 97–100. Az Eszterházy Istvánnak szóló birtokjuttató, 1749. május 14-én Bécsben kelt levél: MNL OL, P 1291 (Eszterházy család zólyomi ágának levéltára; Uradalmi iratok), III.K. (A szádvári uradalom) 1. (Birtokjogi és vegyes iratok), fol. 6.

¹⁷ MNL OL, P 1291, III.K. 1. (Birtokjogi és vegyes iratok), 2. (Számadások), 3. (Számadásokra tett észrevételek), 4. (Összeírások), 5. (Konvenciók), 6. (Leltárak), 7. (Tiszti instrukciók), 8. (Úriszéki iratok); P 1294 (Eszterházy család zólyomi ágának levéltára; Missiles).

¹⁸ BÉL Mátyás, *Torna vármegye leírása*, ford. TÓTH Péter = *Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében*, szerk. RÉMIÁS Tibor, Bódvaszilás–Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2002, p. 92.

Szentandrás, Rákó, Szilas, Szögliget és Derenk határában vannak az uradalomnak földjei, ahol különböző mértékben birtokos a herceg; a birtokközpontot az irat így jellemzi: „Szillas. Ott majorságszőlő és föld szép, a' mellett több helységbeli uraság jobbágyi excolálják, azonkívül majorság, juhok, s[alve] v[enia] sertések, fejőstehenek. Erdeje jó makkos. Korcsmája, három kerékre malma Bodva vizén, egészen öhercegségejé, és ott lakik Gyarfás tisztartó ur[am] egy fölházban[an].”¹⁹

A szegényesnek mondható uradalom szerény irányítói szervezetét két conventióból (1754. december 31., 1756. december 31.)²⁰ ismerjük, eszerint az uradalom feje a tisztartó, segédje egy írnok (deákja), a majorságot az ispán igazgatja. Tartanak az uradalomban még három hajdút, egy kádárt (pintért), „öreg” és „kisebb” bérest, serfözőt, tehénpásztort és a majorosnét. A tisztartó fizetése: „100 Rft készpénz, 300 libr. tehénhús, 15 kila tiszta búza, 15 kila rozs, 24 kila zab, 10 akó bor, 12 akó sör; 2 [db] hizó, 2 esztendő, 30 icce vaj, 200 font só, 30 font gyertya, 3 kila bő[j]telesség, 4 öl széna, 12 Nro. lúd, 30 Nro. tyúk”.

Fentiek már Fekete István, 1746 és 1758 között szilasi provizor (más-ként udvarbíró, tisztartó) éves fizetését jelentik. A tisztartó származását és életrajzát nem ismerjük, a gyűrűspecstíjén ábrázolt címer sem visz bennünket közelebb annak kiderítéséhez, hogy honnan helyezték Szilasra (2. ábra). Elődje a hercegi szolgálatban álló Gyárfás István volt, így azt feltételezhetjük, hogy ő már a grófok bizalmi szolgálatának igényével kapott tisztséget és feladatot az uradalomban. Aztán mintha kenyértörésre kerülne sor Eszterházy István alatt, majd, 1761. április 4-én Vendégiben mint Torna megye hatóságnak szolgálatában álló pénztáros állít ki egy iratot.²¹

A fennmaradt gazdasági iratok tekintélyes része Fekete István kézírása, mindezek közül talán a kissé szószátyár provizori jelentései (levelei) árnyalják a legszebben az uradalom mindennapjait. Összesen 15 Szilasról keltezett vörös vagy fekete viaszpecséttel lezárt borítékban küldött levele maradt fenn, ezekből Eszterházy Sándorhoz címez 1747 és 1750 között hatot, Eszterházy Jánoshoz 1747 és 1752 között pedig kilencet.²² Talán beszédes, hogy „István úrnak” címezve már nem találunk levelet.

¹⁹ MNL OL, P 1291, III.K.1., p. 1.

²⁰ MNL OL, P 1291, III.K.5. No. 1 et 2.

²¹ MNL OL, P 1291, III.K.1. között.

²² MNL OL P 1294, A. 42. (Eszterházy Sándorhoz címzett levelek) 26. altétel (Fekete István szádvári provizor levelei (Szilas, 1747–1750), a továbbiakban: Eszterházy Sándorhoz; MNL OL P 1294, A. 16. (Ifj. Eszterházy Jánoshoz címzett levelek) 32. altétel (Fekete István szádvári provizor levelei (Szilas, 1747–1752), a továbbiakban: Eszterházy Jánoshoz).

A továbbiakban a tisztartói jelentésekből tallózunk²³ a gazdálkodás és az uradalom 18. század közepi állapotának jellemzésére.

A termesztett gabonák ebben az időszakban a rozs, a kétszeres (abajdóc) és a zab: „Istennek hála ezidén bővebben termett, amint kitetzik, mennyivel több annyival ótsóbb, itt megvehetni rost kilaját 40 d., abajd[óc] 50–55 d., zab 25 d. Szilva, alma fölöttébb sok termett mindenfelől, úgyhogy senkinek nem kölletik, egy saág [=zsák] alma 15 d., azt is munkával adgyák el Rosnora hordgyák. Mi az gabonát eladását illeti, szerentsém vala addig is még n[agy]ságtok parancsolattyát vehettem, megalkuttam, máskint nyakamon maratt volna, kilaját a d. 85, nimely részit 1 f. attam, hanem ennekutánna ha nagyságtoknak úgy fog tetzeni, inkább ha reám bízatttnik, mert némelkor megtörtínik, még választatt vehetek az árra is, megváltozik gabonának vagy más egyéb eladandó jószágának”.²⁴

Az uradalom bevételei között számosak a borból, a földesúri korcsmáltatásból származó jövedelmek; azonban ha bor nem terem, a serfőzés pótolhat bevételkiesést. „Korcsmák iránt parancsol nagyságod, a’ mi fogyasztás volt, helyrehozzam, én szévessen találnék módot. Árendást nem kaphatok. Kintelen vagyok magam ároltatni pálinkát, exarendáltam széni és arдай vendigfogadóval 238 f. Sört ugyan tartoznak tőlem venni. Istennek hála, sörnek jó kelete vagyon. Serfőzőre jóra akadtam. Most vettem árpát 136 kilát, sing. a’ den. 66 /3. Bort pedig meg nem árul tathatom, mivel a’ Szent György napjátúl fogva Szent Mihály-napig az uraságé, mindazonáltal ha így fog kellni a’ sör; és az árpát drágábban ne kellessék venni, három, s négyszáz forintokkal több haszon lészen.”²⁵ „Bor pedig etzetnek való, gondolkodván a borkorcsmát Sz[ent] György-nap után, midőn az urasságé fog lenni, jó volna, ha valaki találkozna exarendálni; mivel az urasságnak kevés bora vagyon, mást ugyan sört jobban is[s]zák mind a bort, azt főzetek.”²⁶

A makkoltatással hizlalt sertések adják ekkor majorság állattenyésztésének jelentős hányadát: „s makk semmi nem termett Gömör v[ár]m[e]gyében, kintelenítettem s[alve] v[enia] sörtisek[ne]k makkot kerestetni; itt körülöttünk éppen nem termett, csak már jól meghíznának ednihánt el kölletik adni, mert nagy munka lészen kasbul tartani e télen”.²⁷ A

²³ A kötött terjedelem okán a szövegeket másutt kívánjuk teljes terjedelmükben közölni.

²⁴ Eszterházy Jánoshoz, No 5., pp. 1–2. (1749. október 7.)

²⁵ Eszterházy Sándorhoz, No 1., p. 2. (1747. március 6.)

²⁶ Eszterházy Jánoshoz, No 8., p. 3. (1752. január 6.)

²⁷ Eszterházy Jánoshoz, No 1. (1747. szeptember 1.)

szarvasmarhát, juhot és kecskét tartanak még az uradalomban: „Ez idén nem nagy kelete leszen nálunk a szénának, mivel nagy veszedelme volt a szarvasmarhának, mint eddig ugyan dominiumban nem veszett, hanem most kezde Görgeön 40 darab, Körtvélesen is most betegeskednek, még ugyan Istennek hála, Szilason egészségesek, hanem egy tehen megveszett, agyonlövettem.”²⁸ „Juhok és kecskék eránt parancsolni méltóztatott, mennyi számú közülök elveszett, alázatossan infolmálnám, az való, ha eleit nem vettem volna, és el nem adattam volna, taláng csak bőreket fizettek volna, hanem elattam sing. 4 Mar. öregít, apraját, közülök pedig keske elveszett 58, juh 22, idei bárány 4, hanem mast itt igen ócsó a' juh, párját ha 1000 kívántatik a 6 Mar. meg lehet venni, elíg az hogy tavaszkor netalántán elveszne, jobb volna taláng inkább teheneket vásárolni, 8 avagy 9 forintokon mast megvehetni, abbul az urasságnak szép haszna jön, amint ezidén majorosnéval úgy egyeztem, mivel itt olvasztott vajon nemigen kapnak, olvasztatlant fizett a sing. vacca 17 eccét, mast adom ecceit egy máriáson, azonföll bornyai is megvannak. Egyen kívül, melly is elveszett, és egy tehen. S[alve] v[enia] seritsek is szépen meghisztak úgyannyira, itt ritkán látni mássát, nálunk nagy bővsége vagyon 8 ft-okon megvehetni, mellynek meglehetősz szalonnája vagyon, az dominiumban is minémő s[alve] v[enia] sertéseket fogattam, már megvolt a váltó, öreg szám volt, 1201 ¼ a sing. vettem 35 d.”²⁹

Az uradalom határjogainak megvédése is a tisztartó gondja. Előfordulnak itt is határviták, „villongások” a szomszédos birtokosokkal, így Borzovával (1747), Szilicével (1750) és Körtvélyessel (1750). A borzovaiak az erdőben tesznek kárt a szalóciakkal: „széntin újabb galibám érkezett azüdő alatt: borzovaiak valamely peres erdőt bírnak pelsóczi-ekkel; szalóczi ember ugyan rekvirálta pelsóczieket, engednik meg épületnek való fát vágni, borzovaiak hire nélkül megengedték, midőn az fát vágva ott találták, annak két ökrit elhajtották ugyan Szilasra, mint hogy én akkoron még vissza nem érkeztem, az ispány kezét reá nem tette. Szolgabíróhoz hajtották, ökigyelme pedig kiatta, magáruil ugyan adott levelet azon ember eziránt is, mint hogy sok károkat jelznek az erdőben szalócziak, alattomban méltó őket megijeszteni. Én ugyan most Pothurnyainé asszonyomnak megírom, hogy jobb módot keressen, ézetlenséget ne tétessen a' jobbágyaival, netalántán azt gondollyá, hogy Borzovának felét bírja, szalóczi jobbágyainak is szabad onnénd hordani, az pedig meg

²⁸ Eszterházy Sándorhoz, No 2., p. 2. (1747. november 18.)

²⁹ Eszterházy Jánoshoz, No 4., pp. 2–3. (1748. november 27.)

nem engedődik, úgysis zálogos, jó volna csak nagyságtok recaptiválna, mennyi summában légyen, nem tudhatom, iránta ugyan szollottam; Pot-hurnyai uram azt felelte: Ha nagyságtok kiváltani akarja, kintelen kiadni, akkoron fogja liquidálni az summát, másnak nem örömet engedí. ”³⁰ A sziliceieket tilosban való makkoltatáson érik: „ez ősszel is sziliceiz helyiségbeliek n[agy]ságtok s[alve] v[enia] sertísseit azon határban lévő makkoserdőből behajtották, másfél napot tartván, annakutánna kanász ruháját lehúzták, béitták, ez üdeig is ott vagyon, hollott n[agy]-ságtoknak ollyás jussa vagyok mint akárkinek még jobbágyok is vannak azon faluban nem attrahálhattam őket plenipotencia, avagy procuratoria nélkül”³¹ Ahogy a körtvélyesiek is a tölgyesek termését dézsmálják, ott az Andrássyak jobbágyai a ludasak: „tudnivaló az, hogy m[é]l[tósá]gos báró Andrássj György úr[am] ön[agy]sága Körtvélessen fél sessiót bír, tagadhatatlan, azért dominium és egész helység földesura p[rae]-judiciumára olyatin dolgot el nem követhet, akarmely földesúr, el nem szenvedni, reménlem ön[agy]sága is fél fundusos nemesnek maga dominiumában praescribálni meg nem engedí, minthogy minden esztendőn, midőn makk vagyon, egész dominiumban megtilalmaztam az erdőt, darabonkint megbocsátottni, ezidén szükü livén ahol kevés megmaratt, hogy m[é]l[tósá]gos urasság s[alve] v[enia] sertíssei javulnának kerülőket rendelvén, addig is még más helyen kaphat körtvélyesi erdő megtilalmaztam, amint annak előtt, báró uram ön[agy]sága kanásza vakmerőségnek adván magán, hatalmassan belé hajtott, három ízben kiűzettem, és megmondattam, midőn szádvári urasság s[alve] v[enia] sertíssei ott lesznek, ő is oda mehet, azt nem várván negyedszer is nagy bátorságossan oda bocsátta, azonnal kerülők ott irván, tudakozák ki parancsolattyal merészelt tilalmasban menni. Kanász felelvén (öszvecifázzván előre) tisztartó parancsolta, midőn hajtani kezdék a kerülők, azonnal ajánla maga kerülőknek, csak bé ne hajsák, levág egy ártánt számokra, arra reá nem álltak, Jablonczára behajtottak, másnap kanász odamenvén, mindgyárt alkura kerülőkkel, mondván már az ő kára, egy ártánt maga akarattya szerént kifogott, kerülőknek attá, még azt felelte, csak már ehetne belőle, hogy pedig legjobbat kifogták volna, az fiscalis nem helesen írta, azon s[alve] v[enia] sertíst Jablonczán tartattam azon okbul, hogy tisztartó fogja sürgetni, szomszidságban visszaadom olly conditio alatt, hogy kanász többül oda ne bocsása, edgyütt lévén tisztartóval

³⁰ Eszterházy Sándorhoz, No 1., p. 1. (1747. március 6.)

³¹ Eszterházy Jánoshoz, No 6., pp. 1–2. (1750. március 3.). Ugyanezt megírja Sándornak is: No 5., p. 1. (1750. március 3.)

Almásón, előhozta azon dolgot, azt feleltem, pro intertentione fizessen meg szomszidságban visszaadom, azonnal tisztartó elment szüretre, azt sem helyesen írta a fiscalis, hogy a tisztartó nem volt odahaza, minden frivola relatiókkal nem köllene ön[agy]ságát búsítani, előbb investigálni a dolgot, ez történt 8^a 8^{bris}, midőn a sertist atta a kanász 18. 9^{br[is]} repetáltak, az illetin állapotra vigyázni kölletik hivatalom szerint tilalmas tartástul nef[m] abutalván, üdövel is m[é]l[tósá]gos urasságnak nagy kárrára következne azokon okbul dominiumban sok olyan bír; az urasság magaéban nem parancsolhatna, minemő használt venni az urasság, azt is értem azon fiscalis levelebüil, hogy insolentiákkal tennék ön[agy]sága embereinek határszilirül marhájokat béhajatatom, az való ha kárban tapasztaltatik, mivel jablonczaiak hegyen szoktak kaszálni, midőn meg sem gondolják, marhájokat, kaszálófüveket elrontják, sött még más v[ár]-m[e]gy[é]büil valók, azon okbul is kölletik határookra vigyázni, üdövel kérdés ne lenne erántak és veszekedés. Reménlem, ez illy cselekedetért, ammit írt a fiscalis, kinek mindenkor megfelelek, láttam n[emes] v[ár]-m[e]gye gyülissin, hogy nagyságod keményen megfenyítene, remélem difficultást nem fog tenni, ha büntetik őket nem én, hanem a helység, attam engedelmet magokra gondot viselni.”³²

Az úrszéki ügyek között köztörvényes bűneset is akad: „Mostan folyó holnapnak 8. napján, dominiunhoz tartozandó Jablocza nevő helységben, annakelőttő három hetekkel, ex i[n]clyti] co[m]i]t[a]tu Scepusien[si] valamely asszony odajövéen, ott tartózkodván, látták helységbéliek terhes állapottyát, ő pedig nagyon tagadván, hogy ő nem volna terhes. Megírt napon gyermekét alattomban valamel kertben elszülte, annakutánna földben elásta és köveket rakott reá, amint is midőn már megholt volna a gyermek, megtalálták. Mivel pedig dominiunnak jus gladiuma vagyon, megfogattattam, itt Szilason mindezüdeig vasban vagyon, az eránt pedig, hogy sokáig ne tartattassik, nagyobb költséget ne okozna nagyságodnak, úgy több m[é]l[tósá]gos gróff uraimnak tartozó köteleességem szerint kívántam megjelenteni, netalántán halálra sententiaztatnik, Gaspar meszternek, s úrszékre is költeni kölletik.”³³

A kegyúri jog gyakorlásának földesúrra háruló köteleességét, azaz hogy a templomok folyamatos jó karban tartását is intézni szükséges, különösen, ha a helyi plébános olyan világi és illetlen módon viselkedik, mint az almási: „Méltóságos gróff uram, már tovább lehetetlen elszenved-

³² Eszterházy Sándorhoz, No 6., pp. 2–5. (1750. december 3.)

³³ Eszterházy Jánoshoz, No 2., pp. 1–2. (1748. április 13.)

nem amint lekem ésmírete is furdal, tartozó kötelességem is azt hoz[z]a magával, hogy illetin dolgokban n[agy]ságodat informálok, mivel e dominiumban, úgymint Jablonczán és Körtvélesen a templumok elpusztultak, úgy almási is pusztulásra jut, görgei hasomlóképpen, e nyáron a szél görgei templomnak födelit elhorta, mindez üdeig is úgy áll, kőfalait, belől a székeket hó, s esső rontya. Almasi plebanus ur[am] avval nem gondol, holott szép jövedelme vagyon a templumnak, minden esztendőn 30 f. készpénz, e nyáron számot vetvén plebanus urammal templum jövedelmirül, tehát ő[k]e]g[ye]lme 69 R. f. adós maratt, most egy garast elől nem tud adni, hogy tsak sindelt vehetnink reá, mivel máskint is őkeg[ye]lme, megvallyom, pro scandalo vagyon itt a calvinisták közt. Méltóztatnik m[é]l[tósá]gos gróff ur[am] n[emes] captolannak megírnia dolgát, hogy magát megjobbítaná és minthogy templum pénze nála vagyon építeni, hogy üdövel földesurak ne okoztassanak. Gondviseletlenségem miatt pusztaságra jutott, ha jövedelme ne volna, tehát nem tsudálkozni, de így magok elköltik, vendígeskedik reverenda nélkül is lakodalmakban, derekassan tántzol, én ugyan nem azért kívántam n[agy]ságodat aláza-tossan informálni, hogy apprehensióm volna reá, mert nekem nem vitett, hanem üdövel én ne okoztassam, megvallyom, ez itt való is tsudálotos ember, marhái miatt semmi tilalmast nem tarhatok, tsak azt feleli, olly úr ő itt, mint más. Én pedig ollyannak nem tartom, mert tartozik a tilalmasokat megtartani, aholl földesur[am] megtartya, hanem gondolom, fog m[é]l[tósá]gos gróff ur[amna]k írnia, hogy kevessekben engedelmeskedem, tsak úgy akarna ő[k]e]g[ye]lme parantsolni, mintha szolgája volnik, holott nekem ő[k]e]g[ye]lme nem fizet, ha pedig fizetne, mindenkör servus pro pecunia.”³⁴ Úgy tűnik azonban, csak részben ért célba a tisztartó jelzése: „Görgei templom befedésére v[ice]esperes úr némely jövedelmét almási plébános ur[un]k elfoglaltatta, azt pénzzé tevén azonnal befödettetik a templom. Tilalmas megtartásban is v[ice]esperes úr már engedelmeskedik, az hogy ő[k]e]g[ye]lme cselédei csak szabadon jártak marhájokkal, hanem már megzaboláztattak, ennek utána ajánlom magát ha olyas tilalmasban tapasztaltatnak cselédei, azonnal ad illendő satisfactiót.”³⁵ Sokszor később is vitaként találkozunk a kegyúri jog kiterjedésének mértékével: meddig terjedjen a kegyúr kötelessége, a templom és a plébánia méltó minimális biztosításán túl vajon költsön-e többet rá az uradalom: „Almási plebánus urammal is nem keves bajom

³⁴ Eszterházy Jánoshoz, No 4., pp. 5–6. (1748. november 27.)

³⁵ Eszterházy Jánoshoz, No 4., pp. 3–4. (1748. december 6.)

vagyon, plebánia föllépítése miatt, nagyságtok parancsolni méltóztatott, hogy építsem, melly módon, s hány szobákat, azt nem tudhatom, ök[e]g[ye]lme sindeleztetni kívánja, még s[alve] v[enia] istállókat is, szobákat kideszkáztatni, új ablakokat, kályhákat, hogy nekem difficultáns ne tétetődgyön, addig hozzá nem fogatok földsihez és padolássához, még n[agy]ságtok parancsolattját nem veszem, reámenne az 100 R. f.-ot, minemő formán fundálta, mellért minden ember kineveti. Plebánus ur[am] tehet relációt, inkább igyekezni templumok földissiben, ugyan már görgei helység maga vett sindelt a templumra a proventusbul, de a többé mind romlandó.”³⁶ „Almászi parókián mint lehetett pénz nélkül elkészítenem, víghez vittem, hanem mostan plebanus ur[am] ök[e]g[ye]lme nagyon sürgeti, hogy sindellel födetessem, és deszkáztossam, ablakokat csináltossam, ezhez pedig nem foghatok még nagyságtoktól particuláris commissióm, avagy generális nem lészen, netalántán amint ök[e]g[ye]lme kívánnya sokat reá költenik üdövel difficultaltattnik, nem akarnám magam megfizetni. Hanem nagyságtok vagy ollyas commissiót méltóztassik adni, hogy amit reá költök, acceptaltatni fog, avagy mennyi summáig költhetek reá, az való amint ök[e]g[ye]lme kívánna, csak reá kellne 80 R. f., csak sindel kívántottna 50 m, ez eránt mint parancsolni méltóztatik, kegyes váloszát elvárván, jobb volna ök[e]g[ye]lme templum felöll inkább gondolkodna, olly rongyos, rövid nap szolmával kellekik földni, és így illendőbbé, ha templum szolmával, plebania sindellel legyen megfödve. Jablonczaj templum is az elmúlt ősszel gondviseletlensége miatt egészen ledült, semmit nem gondol plebanus uram földissekrül, inkább még az egyház jövedelmit maga elkölteni, mastan ugyan nem is adatik kezében, hanem szilasi plebanus ur[am] viseltetik gondgyát.”³⁷

Fekete István gyakran előforduló panasza, hogy nem kap teljes jogú felhatalmazást az ügyek intézésére: „Elíg bajom, vesződsígem volt kondássokkal, úgy dominiumban lévő némely nemesemberekkel, kik vakmerőképpen tilalmasban mentek makkot szedni, eggyel úgy jártom, őszvefogadott 40 cselédet, kinek-kinek fizetett 6 xr. szedisért, midőn észrevettem volna, szekeret parancsoltam, azon szedett makkot ságjaival [=zsákjaival] edgyütt mind elhozattam, szolgabíróval már reperáltotta, én vissza nem adtam, tanollanak embersíget mások is, hanem azon alázatossággal instálok, méltóztatnik nagyságod procuratoriát avagy plenipotentiát adni, hogy ollyas dolgok midőn előladnak magokat, tudnik törvényesen

³⁶ Eszterházy Sándorhoz, No 4., pp. 1–2. (1749. június 10.)

³⁷ Eszterházy Sándorhoz, No 5., pp. 1–2. (1750. március 3.)

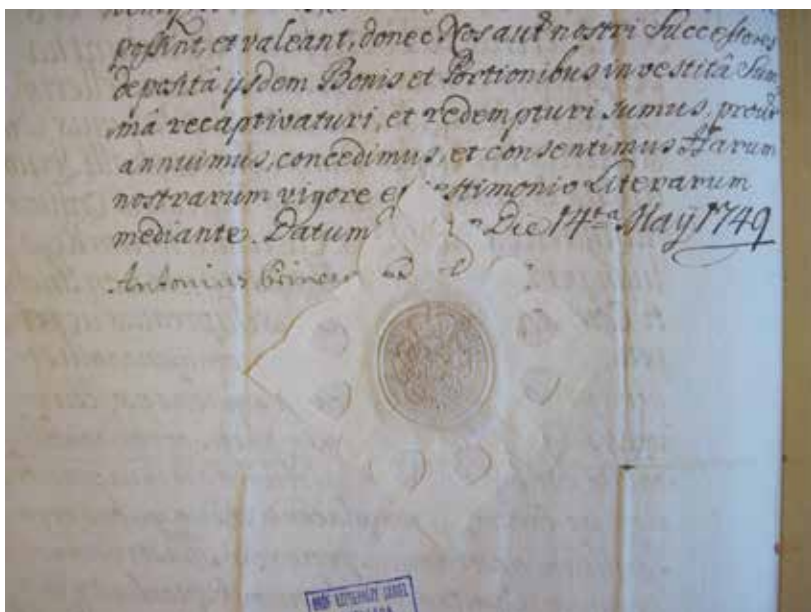
procedálni. Most is egy nemesember az urasság emberét, avagyis jobbágyát ok nélkül rútol megverte, véle nem pörölhetek, mivel nincs plenipotentiám, és ez illetin dolgokat elhallgatunk, üdövel többek is következnek.”³⁸

Azonban a tisztartó feje talán mégsem ezek miatt fáj a legtöbbet. Inkább „István gróf úr önagysága”, azaz mindennek az ifjabb Eszterházy István az oka, aki már 1747-ben személyesen is tiszteletét tette az uradalomban és maradt is egy ideig: „Mastonság esmét bajomra m[é]l[tósá]gos István gróff úr ő[nagy]sága 51 darabbul álló lovakat ide hajtattott és ménespáztort nem küldött, meg sem gondolhatom, mitevő legyek, holott azt parancsolta ön[agy]sága minnyájokat kötőféken tartassam, ez lehetetlen dolog, holott egy embert melléjek nem rendelt, illy nagy vesződés-gem vagy on[agysá]gával.”³⁹ „M[é]l[tósá]gos István úr ön[agy]sága is nagy terhet, s bajt szerzett 51 darabból álló lovaival, egész télen a jobbágyok, kiknek valamely marhájuk megmaradt dögtől, nem győznek nekik szénát hordani, ezzel pedig n[agy]ságtoknak nagy kárára vagy on. [...] Az is igaz, némelykor olyan leveleket ír ön[agy]sága, melyet nehezen kelletik elhallgatnom. Azért inkább, ha nagyságtoknak úgy méltóztatna tetszeni megosztolni, ha valamennyivel inkább több jutna is m[é]l[tósá]gos István úrnak, azzal ne gondolna n[agy]ságod, én azt helyrehoznám, mivel tudom egész domínium állapotát. [...] Most ön[agy]ságának az elmúlt esztendőn küldöttem egy szarvast, mivel azt írta, hogy n[agy]ságtok[na]k az elmúlt esztendőn küldöttem, ön[agy]sága számára is küldjek. Nagy munkával szereztem egyet, ratioimat is már három hete hogy elküldöttem cum recognitionibus ex documentis semmiképpen se recognitiókat vissza nem vehetem, sem pedig absolutionalist ki nem nyerhettem, holott mindenekről számot adván, és recognitiókat producáltam, mivel ön[agy]sága m[é]l[tó]gos István úr magánál megtartotta, azok nélkül kénytelenítettem nagyságtok[na]k submitálni. [...] Az oeconomia mind jól volna, csak m[é]l[tósá]gos István úr ne impediálna.”⁴⁰ És az örök gond, a lótartás (a lovással együtt): „Nem kevés bajom vagy on m[é]l[tósá]gos gróff István úr ön[agy]ságával, amint bővebben kitetszik nekem írt leveléből, melyet is in acclusis alázatosan submitálok n[agy]ságodnak. Elsőben is, semmiképpen el nem hitesse sem ön[agy]ságával, hogy rozsfért nálunk 60 d. kell. Már megírtam, inkább maga emberével adassa el, kezéhez assignálok, holott recognitiót veszek, aki-

³⁸ Eszterházy Jánoshoz, No 4., pp. 3–4. (1748. november 27.)

³⁹ Eszterházy Sándorhoz, No 2., p. 1. (1747. november 18.)

⁴⁰ Eszterházy Sándorhoz, No 3., pp. 1–4. (1748. február 16.)

1. ábra – Esterházy Pál-Antal aláírása és papírfölzetű pecsétje az Esterházy Istvánnak szóló, a szádvári uradalmat használatba adó 1749. május 14-én kelt iraton (MNL OL, P 1291, III.K.1., fol. 6.)

nek eladom és ratióimban producálom. Soha oly csudálatos urat nem láttam, ismét lovait nyakamra küldötte, pedig kevés szénája vagy on[agy]ságának, pénzen kelletik venni. Lovászat is, hogy én tartsam, hogy napjában 1 lb. tehénhúst adjak neki, böjti nap egy icce liszt, 4 lat vaj. Én ugyan válaszoltam on[agy]ságának, hogy lovász számára én szakácsnét nem tartok, és sáfárja nem leszek, inkább szolgálatomat abba hagyom, alábbvaló volnék az ispánnál, holott úgy is elegendő dolgom vagyok. Önagysága is tétre idejön egész udvarával, amint levelében írja, akkor is nem kevés dolgom leszen, csak hogy alkalmatosság nem adatik, ha on[agy]sága idejön, nekem ki kelletik menni, mivel két szobánál nincs több, azt is oc[c]jupálni fogja. Magam sátorban nem lakhatom, azért kérem alázatosan m[é]l[t]tósá]g[os] gróff uramat, méltóztassék instructiót adni, mitévő legyek, ha on[agy]sága eljön. Azt tudom, mint magában, úgy parancsol, és így nagyságtok[na]k károkra leszen, azért mentől hamarabb kegyes válaszát elvárom, ha on[agy]sága úgy fog cselekedni,

egészen kipusztítja a jobbágyságot, anélkül is holt koldusok.”⁴¹ Majd végül a gazdálkodásban való döntések hiánya az, ami igazán akadályozza a tisztartó munkáját: „*Meg nem gondolhatom m[é]l[l]tósá]gos gróff István ur[am] szándékját esztendőnkint ratioimat obringenssel beadom, sem difficultassokkal nem exponál, sem nem absolvál, megvallom, irtam harminszor, sürgettem, csak elhallgattya, azért kérem alázatossan m[é]l[l]tósá]gos gróff uramat, ha ön[agy]sága ott megfordulna, méltóztatnik eránta megszólítani, ezidén is ki nem fogja adni, esztendőtt kitöltvén ezen szolgálatban nem maradok, más urasságok tiszteket kinszerítettik számadásra, itt pedig tiszt kölletik sürgetni számvitelre ön[agy]ságát.*”⁴²

Egyébiránt az Esterházyak és Eszterházyak Szilason való tartózkodására néhány szórványadatot ismerünk az 1747 előtti időből, olykor az is csak a tisztartó burkolt rosszállását váltotta ki.⁴³ Természetesen ritka lehetett, hogy a távoli uradalomban személyesen jelent meg a messze élő földesúr vagy családjából bárki. Ha oka volt, akkor is inkább az, hogy átutazóban megszálltak az udvarházban, mintsem hogy feléljék az uradalom jövedelmét.

Végül az edelényi és a szádvári uradalom kapcsolatáról tennék egy megjegyzést. Bár annak bizonyító forrását nem ismerjük, amely Eszterházy István és az 1757-ben megözvegyült Forgách Ludmilla (?–1795) edelényi grófnő első találkozását rögzítené, azonban nagyon is valószínű, hogy ezúttal az összekötő kapocs a szádvári uradalom lehetett.⁴⁴ Azaz hogy Eszterházy István szilasi (Bódva-völgyi) nemesként ismer-

⁴¹ Eszterházy Jánoshoz, No 3., pp. 1–3. (1748. december 6.)

⁴² Eszterházy Sándorhoz, No 5., p. 1. (1750. március 3.). Ugyanezt megírja Jánosnak is: No 6., p. 1. (1750. március 3.)

⁴³ MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. R., No. 592., fol. 63. Klinko István uradalmi kasznár Szilason, 1700. október 28-án kelt levele Thököly Katalinnak fia, Esterházy Antal otlétéről tudósít: „*Feleségemmel csináltatta[m] szalonnát, melyet Sos Pál ura[m] ökegyelme szilasi háznál hagyott volt kezemnél, két ódalt egy hordába csináltattuk. Aprólékjával együtt felküldöttem, hanem az fél ódalszalonnának vagyon díja, mivel gróf Eszterhasi Antal ura[m] ön[agysá]gok megszállván szilasi háznál feles magukkal. Ugyan szilasi háznál háltak ön[agysá]gok, gazdálkodtunk ön[agysá]gok[na]k a' mivel lehetett, mind étel-ital dolgába[n], az lovak[na]k abrakkal. Akkor[on] költ az szalonna, és vagy öt fontni a' híjával vagyon.*” Esterházy Antal, immár Rákóczi tábornokaként 1705. február 28-án is megszállt Szilason, ahonnan a Kassán élő feleségének írt levelét ismerjük: *Galanthai és fraknoi gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701–1706.* szerk. SzABÓ István, Budapest, 1940, magánkiadás, 122–123.

⁴⁴ Erre egyszer (talán 2010 körül) Laki-Lukács László (1953–2017) kiváló edelényi kutató oly módon utalt, hogy felvetette, vajon mi lehet a szilasi Esterházyak és az edelényi Eszterházy István között a kapcsolat. Akkor még erre ennyire sem volt megnyugtató válaszuk.

2. ábra – Fekete István aláírása és pecsétje egy 1746-ról szóló számadáson (MNL OL, P 1291, III.K.2., No. 1., a számozatlan füzet végén)

hette meg a grófnőt (mint láttuk, többször is az uradalomban tartózkodott, a tisztartó gondjait tetézve), majd a gyászév letelte után 1758-ban, két évvel azelőtt, mielőtt visszaháramlott volna a szádvári birtok a hercegi családra, feleségül is vette Dessewffy Ferenc özvegyét. A házasságukat szerelmi házasságként jellemzik.⁴⁵ Kérdés persze, mennyire tartható ez a kívülág számára készült kirakatnak, már amit az István úr meglehetősen felelőtlennek és haszonlesőnek leírt jellemértől a fentiek tükrében tudunk; kiegészítve azokkal a forrásokkal, amelyek a jobbágyaival szinte betegesen kegyetlen földesurat mutatják be. (Maga korbácsolja meg egyiküket, letépi egy edelényi gazda fél bajszát, bíróbottal veri agyba-főbe a jobbágyot stb.)⁴⁶ Mindezek mellett a Forgách Ludmilláról fennmaradt jellemrajzok ismeretében is feltételezhetjük, *similis simili gaudet*. Netalán itt is a szokásos problémával szembesülünk: a korabeli források kevesek (hiányosak), ami pedig van, az túlon túl egyoldalú a kérdés megnyugtató megválaszolásához.

⁴⁵ KRÁSZ Lilla, *A kastély urai és úrnői (Az ifjú özvegy vigasztalódása) = Edelényi hétköznapiak*, szerk. KRÁSZ Lilla, KURUCZ György, Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökségdélkodási és Szolgáltatási Központ, 2014. 38.

⁴⁶ KURUCZ György, *Az uradalom és népei (Hogyan vélekedhetett Edelény népe földesuráról, gróf Eszterházy Istvánról?) = Edelényi hétköznapiak*, szerk. KRÁSZ Lilla, KURUCZ György, Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökségdélkodási és Szolgáltatási Központ, 2014. 62.

Kelemen Erzsébet

A „kies Bódva-völgy” irodalmi színei

„Gyönyörű táj, mely előttünk terül! A *Bódva-völgy* szépsége valóban megérdemli, amit róla mindenki beszél; minden bódva-völgyi gyermek úgy mondja: *a kies, a szép Bódva-völgy!* Hazánknak tömérdek folyója van, melyek völgyeik szépségeiről híresek s ezek sorában méltán áll ezen előttünk terülő völgy is, – mely szelid szépségével mindenkit meglep s e szó „*kies*”, legjobban fejezi ki azon keblünket elfogó érzést, melyet annak szemléleténél érzünk”¹ – így mutatta be Luppa Péter Edelényt, még a XIX. században, a Vasárnapi Ujság 1861. május 5-ei számában.

E tájra a *kies Bódva-völgy* kifejezést aztán egyre gyakrabban használják: az élővilág leírásától, a mezőgazdaságtól kezdve statisztikai adatok közlésén, vagy az egyházi ünnepek hírein keresztül egészen a szépirodalomig.

1847-ben Fényes Elek földrajzilag például így határolja be Edelényt: a „Szendrői járásban E d e l é n y, m. v. hg Coburg szépkastélyával s igen gyönyörű kertével, *a Bodva kies völgyében.*” Szendrőládról pedig így ír: „1500 lelkes község Edelény és Szendrő között *a kies, szép Bódva-völgyében.*”

1855-ben Galgóczi Károly is ezzel a jelzővel él:

„Borsod megyének nyugoti s északi oldalát lepi két hegytömeg, melyeket egymástól a Sajó széles völgye választ el. A Cserhátnak egy ága Nógrádból átjövén a szentpéteri és miskolezi járások egy részét Bükk hegy név alatt futja meg. [...] A másik hegytömeg az edelényi járásba Gömör és Abauj-Torna megyéből lép be két ágával s képezi *a kies Bodva völgyet.*”

H. Szabó Béla 1962-ben a tornanádaskai alborétumról szólva állapítja meg, hogy „Az észak-borsodi karszt természeti szépségekben rendkívül gazdag területe *a kies Bódva-völgy* északi öblözete.”

¹ Vasárnapi Ujság (Pest) 8. évfolyam, 18. szám, 1861. május 5. = LUPPA Péter, *Hazai tájleírások; intézetek; népviseletek; építészeti művek*, 208.

„Szép ünnepségben volt része a *kies Bódva völgyén* fekvő komjátii reformátusoknak jul. 21.-én” – olvashatjuk a Sárospataki Református Lapok 1929. augusztusi híradásában.

S napjainkból – a kies Bódva völgy fogalmának használatát feltérképezve – idézhetjük akár Cs. Varga István irodalomtörténész is:

„Szülőföldje a »*kies Bódva-völgy*«” – írja a „patakparti világ” szülötéről, Kalász Lászlóról. S a költő Fecske Csaba is így vall magáról: „Itt születtem én, ezen a tájon, a *kies Bódva-völgyében*, [...] Szögligeten.”²

A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára szerint a „kies” szó első írott adata a XV. századból való. A szó barátságos, kedves, kellemes, viruló, üde, vonzó jelentésben szerepel. Főleg a táj, a vidék szépségére, üdeségére utaltak vele. Ebben a jelentésben fordult elő a későbbi szótárakban is (Szenczi Molnár Albertnél, XVII., Pápai Páriz Ferenc XVIII. század).

Ugyan az idők folyamán a szónak egy másik jelentése is kifejlődött, ami egy olyan lehangolóan elhagyott tájat, vidéket jelöl, amely a forgalomtól, a sűrűbben lakott helytől távol esik, de ez korántsem a Bódva völgyének lenyűgöző, költői szépségét érinti. De ha valaki mégiscsak így értelmezné a kies szót, akkor is a táj varázsa, szépség-gazdagsága, valamint a vidék irodalmi színei (amiről most szólni fogok) eltörlik ezt a lehangoló, negatív jelentést.

A „kies Bódva-völgyének” irodalmi gyökerei egészen az ómagyar korig nyúlnak vissza. Első szövegemlékünk, a *Halotti beszéd és könyörgés* (1192–1195) ugyanis valószínűleg Boldván, az Árpád-kori bencés monostorban született meg. Azaz a magyar irodalomtörténetírásunk nyitó gyöngyszeme a Bódva-völgyi irodalmunknak is kezdete.

A középkor egyházi irodalmához való kapcsolódási pont, a homília és az oratio mellett a 16. században virágzó, tárgykörét tekintve igen változatos, széles skálájú műfaj, a históriás ének is megjelenik a Bódva-völgy irodalmában:

*A Bódva völgyében, Borsod vármegyében
Tornyos úrikastély állott vala régen.
Romba dőlt azóta; ámde régi helyén
Kis városka épült, úgy hívják: Edelény.
Ilona hercegnő, Szent László leánya
Nevezte volt így el, nyolcszáz éve már ma
Nevéről egy hű és daliás vitéznek.
Ha meghallgatjátok, mindent elbeszélék.*

² A kiemelések tőlem. (K.E.)

Így kezdi a 19. század második felének egyik meghatározó hangú lírikusa, Reviczky Gyula az *Edelény, a holtig hú szerető* című művét, a szerzői műfajmegjelölés szerint históriás énekét, ahogy Gyulai Pál írja, *regéjét*, ami 1883-ban jelent meg először, több kiadást is megért, napjainkban pedig Laki Lukács László szerkesztésében látott ismét napvilágot 1993-ban.

A Bódva-völgy nemcsak természeti szépségében lenyűgöző, de irodalmi színei is meghatározóak: lírikusok, költők, írók bölcsője e táj. Itt született **gróf Gvadányi József** (1725–1801) lovasgenerális, költő, író is, a 18. század kiemelkedő alkotója, aki tízéves koráig a családi birtokon, Rudabányán nevelkedett, katonai pályája végén pedig Szokolcán élt és alkotott haláláig.

„Az 1790-es években egy kiválóan magyaros szellemű poéta vonta magára kortársai figyelmét: *gróf Gvadányi József*. A mai ízlés ritkán talál élvezhető helyeket régebbi irodalmunkban, a magyar világ igazi képe is csak elvétve bontakozik ki a XVIII. századi prózai és verses elbeszélő munkákból, annál nagyobb ennek a patriarkális stílusú, magyaros kedélyű, nemzeti lelkű írónak érdeme. Könyveivel bizvást elmulathatunk ma is”³ – írja róla Pintér Jenő *A magyar irodalom történetében*. Gvadányi az Ady előtti lírikusnemzedék kiemelkedő alakja. Petőfi *A régi jó Gvadányi* címmel még költeményt is írt róla, és Arany János műveiben is több alkalommal szerepel. A lovasgenerális a falusi életkép megteremtője: az irodalmunkban elsőként ábrázolta a népies, ízes magyarságú, a keleti palóc nyelvjárást használó figurákat a prózaművészetében. „Olyan jóízűen mesélget és olyan természetesen mutatja be a hőseit, hogy már ezzel az érdemével is egyedül áll epikus-kortársai között”⁴ – írja róla kismonográfiájában, vagy inkább portréjában Pintér.

De nem feledkezhetünk meg a 19–20. század fordulójának, közepének költőjéről és kiemelkedő műfordítójáról, **Telekes Béláról** (1873–1960)⁵

³ PINTÉR Jenő, *Gvadányi József*, szerk. HADOBÁS Sándor, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2005, 3.

⁴ Uo, 51. Lásd még: PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története [4. A magyar irodalom a XVIII. században]*, Franklin Társulat, Budapest, 1931. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/4-a-magyar-irodalom-a-xviii-szazadban-F17/gvadanyi-jozsef-11F3/gvadanyi-jozsef-elete-11F4/>

⁵ Május 4-én született, akárcsak Tamás fiam és Nagy Gáspár is ebben a szép tavaszi hónapban, 4-én jött a világra.

sem, aki Kozma Andorral, Vikár Bélával és Zempléni Árpáddal együtt lefordította La Fontaine meséit, annak a nagy francia meseírónak a műveit, aki – Vikár Béla szavaival – „emberszeretet dolgában is fölötte áll legtöbb kortársának”.

A neve is utal rá: Telekes Béla Felsőtelekesről származott. Eredeti családneve egyébként Klein, és ezt a szülőhelye iránti tiszteletből 1891-ben változtatta Telekesre.

Telekes Bélát a modern magyar költészet egyik előfutárának tekinthetjük. Ady Endre is felfigyelt a költészetére. Kritikusai szerint „elsőként szólaltatta meg a küszöbön álló huszadik század emberének nyugtalan-sággal teli életérzését”. Tóth Árpád pedig egyik legkiforrottabb nyelvezetű műfordítónknak tartotta.

A profán életérzések mellett jelen van Telekes Béla költészetében a nemzetföltő, nemzetostorozó és -erősítő hang (*Szabadság népe, Szobrok harca, A búr vezér sírja, Hősök unokái, Október 6., Vihar előtt, Kosuth, Ébredés, Tavasz, Rákóczi sírja* stb.), valamint a mélyen szakrális, a transzcendens életérzés, a hitmegvallás is. Az *Urnapja* című versében az Oltáriszentséggel a négy világtájat megáldó pap szavainak, a szentség erejének hatására Krisztus testét és véréát hordozó valósággá válik a természet, a síkságok oltárterítővé, a hegyoldalak szent oltárrá: „*Rajta szállótövek duzzadó gerezdje: / Krisztus vére egykor majd abból buzog. // Urnapi oltárok mellől menjetek / Ki e síkságokra, e hegyoldalokra; / Ott zendüljön föl az urnapi zsolozsma / Krisztus teste, vére ott van veletek*” – írja a záró versszakokban. Az *Örökzöld gallyon* című költeményében pedig a szentestei meghitt családi hangulat gyászdallá változik, ugyanis a lírai én a gyermekkori karácsony emlékeit is felidézve elhunyt szüleire és testvérhúgára emlékszik. S gyermekeihez szólva azzal zárja a költeményt: „*Oh lesz bizonyly egy karácsony-este: / Ti szemetekben is majd fölragyog / Egy köny, mikor mi jutunk eszetekbe... / ...Oh, Jézusunk örök születése!*”

S ha már Telekes Bélával átléptünk a 20. századba, bár szakirodalomíró, mégis kegyelettel emlékezzünk meg **Egyed András** piarista pap-tanáról, európai hírű nyelvpszichológusról is, aki a császtai dombok ölelésében, 1913-ban Edelényben született.

„Edelény községben Egyedéket mindenki nyíltszívű, becsületes és segítőkész embereknek tartotta” – vallotta egy interjú alkalmával a családjáról. Ez a segítőkészség, önfeláldozó magatartás – örökségként – az ő életét is áthatotta: 1944-ben a szabadságát és az életét kockáztatva számos üldözött zsidó család életét mentette meg, és részt vett intézetek

védelmének megszervezésében is. Például az ő érdeme, hogy a Svéd Vöröskereszt védnöksége alatt álló három intézmény, a Champagnat francia-magyar elemi iskola, a Vakok Intézete, valamint a Szent Szív zárda rendőri őrizetet kapott. (Ezért a Gestapo elfogta, a Champagnat iskola szerzeteseivel együtt letartóztatta, majd a Pestvidéki Törvényszék fegyházába, onnan a Parlament pincéjébe hurcolták őket.)

Egyed András atya a szeretet legmagasabb fokát tanúsította az életével: az agapét, a másoknak a legnagyobb jót kívánó, jót adó, feltétel nélkül szerető szeretetet. Az agapé egyetemes és önzetlen, isteni szeretet, lemondás – Simone Weil szerint az önzés és az erőszak ellentéte –, ami érdek nélküli, önzetlen, tiszta, ok nélküli szeretet. Anders Nygren szerint „független tárgy értékétől”; értékteremtő princípium: nem megállapítja az értékeket, hanem teremti.⁶ Egyed András atya a szolgáló és az áldozatot is vállaló szeretet apostola.

A „patakparti világ” másik szülötte **Kalász László** (1933–1999). A Hetek költőcsoportjának szeniorja Szalonna és Bódvaszilas ölelésében, a tornai Perkupán született, majd később Szalonnán tevékenykedett: „*Tisztább világban / emberként egészen hol föld se reng és ég sem háborog / élni bátran tehetni merészen / – mostanában csak erre gondolok*” – írja az ars poetikus versében.

„A művészi helytállás nála hűségként jelentkezik. Morális felelősség köti korához, társadalmához, szülőföldjéhez és népéhez. Ismeri a maga világát, kutatja a sorsalakítás esélyeit. Nem utánoz, senkit nem követ. Ha a költő személyiségéhez viszonyítjuk a verseit, a hűség, az őszinteség és eredetiség esztétikai minőségeit állapíthatjuk meg⁷ – jellemzi Cs. Varga István irodalomtörténész professzor, városunk egykori nagyra becsült magyartanára.

---

⁶ A. NYGREN: *Erős et agapé*, Aubier Kiadó, 1962. I. kötet 75., 77.; A. Comte-SPONVILLE: 323, 332-334.

⁷ Cs. VARGA István, *Költő a Bódva-völgyben: Kalász László születésének 65. évfordulója tiszteletére*, szerk. LAKI Lukács László, Vár. Rendezvények Háza és Kvt., Edelény, 1998, 60.

Énhozzám lejönnek

Énhozzám lejönnek
az őzek
széles csapáson
miattam meggyullad a tőzeg
a lápon
ha fázom
a szél
szájában hord tüzet
jeges szívemnek
ledőlök
akkor a hegyek
szívem mellé feküsznek
mellém hullnak
a csillagok
éjjel
ne féljek
mégis igen magam vagyok
bármit beszélek.

Fecske Csaba így vall Kalász Lászlóról: „az országosan ismert és elismert költő, a tisztelni és szeretni való ember minden hozzá betévedt vándornak derűt és szívmeleget adott, ami belőle oly természetesen és tisztán buzgott, mint a hegy lábánál feltörő forrás.”⁸

S a következő irodalmi állomásunk Ágfay Antal költészete. **Ágfay Antal** (1956–2005) hétgyermekes család legkisebb fia. Édesapja kántor volt. Hidvégyardón született. Az általános iskolát szülőfalujában és Szendrőben végezte. A kecskeméti piarista gimnázium után teológiai tanulmányokat folytatott Egerben. Itt szentelték pappá 1981-ben. Gazdag lelki öröksége nemcsak néprajzi- és fotógyűjteményeiben maradt meg közöttünk, hanem írásaiban is. Ő volt az, aki 1988-ban a híres hortobágyi „Kilenclyukú” híd közelében mementóként egy keresztet állított annak a több mint hétezer embernek az emlékére, akiket a kommunista diktatórikus rendszer a magyar Gulágra, 1950–53 között a Hortobágyra száműzött.

⁸ Hajdu Imre, *Kalász László költőről beszél Fecske Csaba költő, publicista*, Napkeletnépe 2018. január 17. <https://napkeletnepe.hu/2018/01/17/enhozzam-lejonnek-az-ozek-szeles-csapason/>

Ágfay Antalnak az imafüzetei, az egyházközségekről összegyűjtött, feldolgozott történetei és az egyéb prózai alkotásai mellett három verseskötete is napvilágot látott: *Uram, Istenem* címmel a Márton Áron Kiadónál (1996), a *Feléd, Uram* (1999) című verseskötete szerzői kiadásban került az olvasók kezébe, a prózákat és válogatott verseket is tartalmazó posztumuszkiötetét ugyancsak *Feléd, Uram* címmel pedig az egyházközség hívei tették közkinccsé.⁹ (Tehát itt a verseit tartalmazó harmadik kötet egy posztumusz könyv részeként látott napvilágot.) A kötet ajánlásában dr. Beer Miklós váci megyéspüspök a következőket írta: „A fiatalon elhunyt papunk, Ágfay Antal gazdag lelki hagyatéka, írásai, cikkei, elmékedései felelős örökséget jelentenek számunkra. Mindazok, akik ismerték mint lelki atyjukat vagy csak olvasói voltak, megismerhették különleges írói tehetségét, elmélyült lelki életét, melyet írásain keresztül a hívek lelki javára kamatoztatott.”

A legszebb költeményei a Mária-versek, amelyekben a Szűzanyát *Istenanya, Máriának, drága Anyánk, Máriának, vagy szép Besnyői Máriának* stb. szólítja. A *Hozsanna* énekeskönyv egyik közismert énekét, az Áldozunk hív keresztényeket is továbbírja, a népének dallamára zárándokok számára kegyhelyre beköszönő versszöveget alkot: „Hozzád jöttünk óh, Szűzanyánk, / Hogy köszöntsön buzgó imánk: / »Üdvöz légy, Szűz Mária, / Jézus Krisztus Szent Anyja!«”

Nagyapóteken amikor Jézus látta, hogy a kereszt alatt ott áll az édesanyja, Mária és János, a szeretett tanítványa, akkor így szólt az anyjához: „Asszony, íme, a te fiad!” Majd a tanítványhoz szólt: „Íme, a te anyád!” És attól az órától fogva házába fogadta Máriát a tanítvány. Ezzel az Istenanya bennünket is gyermekévé fogadott:

Ha éji sötét vesz körül,
Vagy ragyog a nap világa,
Gondolatban hozzád bújok,
Óh, Istenanya, Mária.

Anyánk lettél a Golgotán,
Rád bízott az Isten Fia,
S Te gyermekeddé fogadtál,
Óh, Istenanya, Mária

---

⁹ Hálásan köszönöm Kubik Zsoltné (Hidvérgardó) és Molnár Henrietta (Edelény) segítségét a kötethez való hozzáféréshez.

– írja Ágfay Antal a *Ruhád szegélyébe kapaszkodva* című költeményében. Megindító sorok vannak a máriabesnyői kegyhelynek, a magyar Loretónak Máriájához szóló versében is:

Ha nyomaszt az élet terhe,
Mielőtt porba sújtana,
Jöjj, és megnyugtatja lelked
A szép Besnyői Mária.

[...]

Ha bensőd derűs, és kinyílt
Benne az öröm virága,
Hozd el, és veled örül majd
A szép Besnyői Mária.

Szálljon fel hát imánk szárnyán
Szívünk, lelkünk kérő szava:
„Tekints ránk és áldj meg minket
Ó szép Besnyői Mária!”

A *Májusi litánia* című költeményében pedig egy régi vágyát fogalmazza meg, hogy hadd repülhessen az égbe „Egy aprócska pillantásra / Jó Atyánknak szép kertjébe”, azért, hogy a sok virág közül a „titkos értelmű Rózsát”, Máriát, az „Örök szűz virág Szent Anyát” átölelhessen. S a következő óhajjal zárja a költeményt: „Hogyha egykor elérkezik / az örök május számomra, / Hadd lehessen égi kerted / Mindig nyíló szép virága...!”

Bizonyára így van: Ágfay Antal atya az örök boldogságban, Mária szerető anyai ölelésében simulhat a Jóisten karjába.

VIZUÁLIS KÖLTÉSZETI BLOKK

A vizuális költemények birodalma ősi műfaj. Az egyszerűbb képversek – így például a piramis, kör, váza, a kehely vagy a kereszt alakúak – az ókor óta ismeretesek, s a középkorban Indiában és Perzsiában, az európai költészetben pedig a reneszánsz és a barokk idején volt nagy divatjuk.

A modern költészetnek az ilyen alkotásai a grafikus-fotografikus képelemek közbeiktatása révén már bonyolultabb ábrák is lehetnek. Ezeket Apollinaire nyomán kalligramnak is nevezzük.

A műfaj hagyományai a magyar lírában Janus Pannoniushoz, Balassi Bálinthoz, Szenci Molnár Alberthez vezethetők vissza.

A Kilián István által feldolgozott régi magyar képversek ívéhez kapcsolódó, de az ábrázolás- és kifejezőmódjával merőben új távlatokat nyitó XX. század vizuális költészete pedig Kassák Lajosnak és az őt követő nemzedékeknek az alkotótevékenysége nyomán indult ígéretes növekedésnek.

A vizuális költészet Bódva-völgyi megjelenésével még nem foglalkozott a szakirodalom. Pedig az experimentális költészeti kategóriában itt is születtek művek, olyan alkotóknál is, akik kifejezetten a lineáris, a hagyományos verstípusok művelői.

Ki ne ismerné például a Bódva völgyének neves alkotóját, a szögligeti születésű, József Attila-díjas **Fecske Csabát** (1948–), a gyermekek kedvenc mesealkotóját, akinek már tizennégy éves korában közölték az első versét, *A madárijesztő dalát*, s ma már több mint negyven kötet szerzője. Az ő életművében is találunk példát a versszöveg vizuális megformálására. *A Halpénzen vett világ* című, az ezredfordulón megjelent kötetében szereplő *Madarak*-verset a magyar vizuális költészet gyöngyszemei közé illeszthetjük.

Madarak

<p>Hallga csak valahol valahol kert alatt fák alól madarak dala szól</p> <p>A rigó meg a csíz fütytyőget egy kicsit fütytyőget napestig a csöndet befestik</p> <p>Turbékol a galamb gerle bűg bús a hang Fecske: csip csip-csivít éhesek a kicsik</p>	<p>Pálcika- lábbon áll kis veréb riddogál cinege cincogtat lenyelt egy bogarat</p> <p>kitágul a torka boldogan dalol ma Pittyegtet a kis pinty hallgatni nem illik</p>	<p>Meg sose öregszem trilláz az ökörszem Hát ne is öregbedj mondja a vörösbegy</p>
---	--	--

A képvers a madarak szárnycsapásait jeleníti meg: akár az égen „v” alakban ékeket hasító vándormadarak narratív szárnyalását is idézheti a mű. A vizualitáshoz kapcsolódik az auditív érzékelés, az akusztikus élmény, a madarak éneke: a rigó, a csíz füttyje, a galamb turbékolása, a fecske „csip-csivít”-je, a pittyegő kis pinty és a trillázó ökörszem canzone-ja, a vörösbegy, a veréb és a cinege dala is.

De ebbe a vizuális költészeti blokkba illeszthetjük akár **Kalász László** *Honnan* című költeményét is, amely ugyan lineáris elrendezésű, de a szótagolásos tördeléssel megváltoztatja a befogadói státuszt: a balról jobbra való olvasati irányba egy vertikális megközelítés is kapcsolódik. S egy mondatvégi írásjelet, a felkiáltó mondat zárójelét imitálja a mű.

Hon-
nan
tud-
nám
hogy
mi
a
rossz
ma
?
mű-
a-
nya-
got
nem
rág
a
rozs-
da
!

A következő vizuális költészeti állomásunk a Vass-házaspár.

Vass Tibor (1968–) költő, képzőművész, a Spanyolnátha művészeti folyóirat alapító főszerkesztője és felesége, **Vassné Dobák Leonóra** (**Vass Nóra**) vizuális költészeti pályakezdésük idején, 1991 és 1994 között Komjátiban alkottak, és Miskolcon már ekkor, 1991-ben *Új bekezdés* néven Tibor experimentális alkotói csoportot hozott létre.

A fiatal írók III. országos fesztiválja alkalmából a II. Rákóczi Ferenc

Megyei Könyvtárban rendezett válogatott csoportos kiállításon és a tárlat anyagából készült *Betűvetés* című katalógusban is szerepelt a művészpár a Komjátiban alkotott művekkel.

BETŰVETÉS I.

V. DOBÁK LEONÓRA

BETŰVETÉS I.

VASS TIBOR

Betűvetés katalógus, 1994.

Ebben az időszakban, a párizsi Magyar Műhely itthoni, nyilvános debütálásán, az első keszthelyi Magyar Műhely-találkozón (1993. augusztus 26–29-én) az akusztikus hangjáték-készítésben Vass Tibor is részt vett. A mű a Magyar Műhely folyóirat 91. számában (1994. március) jelent meg.

A Komjátiban töltött időszak alatt több egyéni kiállítása is nyílt: 1994-ben Miskolcon (*Kettőspont* címmel a Megyei Könyvtárban Urbán Tiborral), Dunaújvárosban (Rosti Pál Pincegaléria), Nyíregyházán (Tanárképző Főiskola) és Tatán (Városi Könyvtár). Sőt, az 1994-es Miskolci Téli tárlatra két szövegszobrot is alkotott József Attila- és Ady Endre idézetekkel. S 1995-ben a *vizUállásjelentés* képversantológiában is szerepelt a vizuális költeményeivel.

A Keszthelyen rendezett harmadik Magyar Műhely-találkozón (1995. július 14–16-án), amit *Napjain k képverse* címen rendeztek meg, Vass Tibor művészetét az 1972-ben alapított, s a legkitűnőbb avantgárd művészeknek évente kiosztott Kassák-díjjal ismerték el.

vizUállásjelentés képversantológia, 1995.

Lásd még: Válogatás a 20. századi vizuális költészetből, 1998.

Az alkotótevékenysége roppant gazdag és színes: a képversek és hangköltészeti munkák mellett egyéb experimentális törekvések is jelen vannak a művészetében: elektrografikákkal, installációkkal, videóversekkel, mail art művekkel (küldeményművészeti munkákkal) is szerepel kiállításokon. Irodalmi esteken és művészeti fesztiválokon pedig performanszokat mutat be.

Kelemen Erzsébet (1964–)

A magyar–lengyel nép kapcsolata egészen az Árpádok és a Piastok koráig nyúlik vissza: dinasztikus kapcsolatok fűzték össze a két uralkodóházat, ha kellett egymásnál találtak menedéket, egymástól kértek oltalmat, segítséget. Ahogy Stanisław Worcell lengyel író, politikus mondta: a két ország olyan két örökéletű tölgy, ahol „egyiknek léte és erőteljessége a másik életének és egészségének feltétele.”

Közös szentünk is van: Szent László király. 2019. augusztus 20-án pedig Szent II. János Pál pápa lett egy magyar városnak a védőszentje: Edelénynek.

Nincsenek véletlenek. Edelény város szülöttje vagyok, s nagy tisztelője Szent II. János Pál pápának. Neki állítottam emléket az *Itt ragadt lélek* című regényemben is. S Szent II. János Pál pápa Edelény védőszentjévé választásának ünnepén egy vizuális költeményemmel, egy logo-mandalával fejeztem ki az iránta való tiszteletemet. (A műnek a lengyel nyelvé változatát is elkészítettem.)

„Prawda was wyzwoli”

Z okazji uroczystości ustanowienia Świętego Jana Pawła II patronem miasta Edelény

„Az igazság szabaddá tesz titeket”

Szent II. János Pál pápa Edelény védőszentjévé választásának ünnepére

A logo-mandala elnevezés Francis Edeline nevéhez fűződik: a görög *logosz* és a szanszkrit *mandala* szavak összevonásával ő nevezte el így a térbeli versek e különös csoportját. Az elnevezés görög szóeleme abból a felismerésből született, hogy minden költemény – nyelvi jelekkel, vagy akár képi, emblematis formában – az *anthroposzt*, a *kozmoszt* közvetíti. A közvetítés egyrészt nyelvi jelekkel, szavakkal történik, akárcsak a hagyományos versekben, s ezáltal az Igén meditálunk, a jelek közvetítő szerepén. A mandala utótag pedig jelzi a közvetítés topológiai szerkeze-

tek általi megvalósulását. Magyarországon a műfaj meghonosítója Papp Tibor.

André Fossard, II. János Pál pápa egyik életrajzírója, megkérdezte a szentatyától, hogy ha egyetlen mondatot hagyhatna örökül az utókorak, akkor melyik evangéliumi mondatot választaná? A szentatyára erre azt válaszolta: „Az igazság szabaddá tesz titeket” (János 8. fej. 32.). Ez lett a vizuális költeményem címe is. S beépítettem a műbe a szentya „Egészen a tiéd” kezdetű jelmondatát latinul, valamint a pápai címeréből egy részletet. Ekörül fut a költői szöveg. A képvers testébe bárhol be lehet lépni, s számtalan lineáris verset generálhatunk belőle.

A vizuális költeményemből generálható olvasati lehetőségek közül az egyik lehetséges lineáris kompozíciót én is megalkottam:

Az igazság szabaddá tesz titeket”
(Logo-mandala olvasat)

Wadowice szülöttje
igazság szent őre
egyházunk fő apostola
hőségben fuvallat
éltető forrás
pusztában felkelő Nap
hallgasd meg imánkat
Európa védelmezője
városunk védőszentje
figyelj ránk kegyes légy
hallgasd meg imánkat
életünk oltalmazója
meg nem születettek szószólója

Övezz fel minket
bátorsággal pajzzsal
legyünk igaz nemzet
pusztában felkelő Nap
igazság szent őre
Európa védelmezője

Totus Tuus ego sum
et omnia mea tua sunt

Wadowice szülöttje
éltető forrás

Egyházunk fő apostola
életünk oltalmazója
omnia mea tua sunt
hallgasd meg imánkat

Városunk védőszentje
igazság szent őre

A várostörténeti konferencián a nagy elődökre emlékezve felidéztek Egyed András piarista atya alakját is. Kapcsoljuk hozzá a nevéhez városunk klasszikus pap-alakjait is. A bátyámmal sokat köszönhetünk Moldován János esperes úrnak: ő patronált bennünket a középiskolai tanulmányaink során. A kommunizmusban csupán nyolc egyházi iskolát engedett működni a Kádár-állam. Elit intézmények voltak ezek, a legjobb szerzetestanárokkal. A bátyám, István (vagy ahogy a család szólítja, Pityu) – városunk mostani esperes atyája – az esztergomi ferencesekhez járt, én pedig Budapesten a Patrona Hungariae Gimnázium diákja voltam. Moldován atya utódjára, a nagy műveltségű Kovács Antal esperes úrra, valamint Moldován atya elődjére, Ast Ferencre is sokan emlékeznek. Ast Ferenc atya (1902–1968) nagy szónok volt: gyermekkori emlékem nyomán a személyisége később Pázmány Péter és Tóth Tihamér alakjával, szónoki erejével forrt egybe. Hároméves korom meghatározó emléke élesen megmaradt bennem. Ezt örökítettem meg a *Hároméves kislány* című novellámban, amelyben Edelény természeti szépsége is beleíródott: a zöldellő rét, a nagy magas dombok, a határ, a császtai hegység feledhetetlen látványa. Ezzel a közös emlékezéssel (vagy aki nem ismerte Edelény lelkipásztorát, akkor a felfedezés élményével), a novellám felolvasásával szeretném zárni a várostörténeti konferencia irodalmi blokkjának előadását.

Hároméves kislány

Kicsi lábait felváltva, előre-hátra mozgatta a padban. Édesanyja megfogta a térdét, és ő rögtön abba hagyta a láblóbálást.

Ne harangozz a lábaddal! – így mondták otthon. Az édesanyja és a nagymamája is. És ebből rögtön megértette, hogy ez a láblóbálás vala-

mi nagyon helytelen dolog, mert ez nem olyan harangozás, mint amit Pali bácsi végez minden délben és a szentmisék előtt a nagy harangok mozzgatásával, amelyek gyönyörűen szólnak, és elhangzanak a község legtávolabbi részeibe is, el a rétre, a nagy magas dombra, a határra, vagy a császtai hegység legmagasabb pontjára, a sűrű erdő mélyére, ahol még a kis süni, orrszarvú bogár, a szarvasok, őzek és a bűvőhelyeiken a nyuszik is meghallják.

Bár még az édesanyja keze ott nyugodott a térdén, mégsem kellett már a figyelmeztető kézmozdulat, mert éppen elhallgatott az orgona és minden ének: fent a magasban megjelent a szónok. Nem ismerte még ezt a szót, viszont a bácsit, aki a szószékre felment, őt igen, de még nem nevezte néven. Otthon hallotta, ahogy hívták, de csak évekkel később érett meg benne a szó, hogy mit jelent a pap bácsi, az esperes úr, az atya, aztán név is kapcsolódott hozzá: Ast Ferenc.

Az édesanyja levette a kezét a térdéről. Csend lett. Minden tekintet az atyára szegeződött. Ő aztán mégiscsak elkezdte óvatosan újra a pad alatt a harangozást, a láblóbálást, kis kezével a ruháját gyűrögette, simítgatta, a fodrokat igazgatta, nézegette, melyik a szebb, a bodrosabb. Majd egyszer csak megálltak a kicsi lábak, a kezeccskék sem mozdultak már, és a kicsi szempár rászzegeződött a szószéken álló alakra. Nem értett semmit, de teljesen lenyűgözte a beszéd. Olyan volt az egész, mint egy varázslat. Talán még a mesekönyv sem kötötte le soha ennyire, vagy Mazsola története a tévében, vagy az Esti mese, ami pontosan tizenkilenc óra tíz perckor kezdődött. Pedig előtte és utána a Tévé Maci ténykedését rop-pant kedvelte: a fogmosását, zuhanyzását, a pöttös vagy a kiskockás pizsamába bújását, és azt, ahogy ő is leült megnézni a mesét lefekvés előtt. A végén a mielőbbi ágyba bújásra is figyelmeztette.

Érezte, hogy nagyon súlyos gondolatokat fogalmaz meg az atya. Mindenki teljes csendben, mozdulatlanul hallgatta. Szinte egy emberként figyeltek rá, egy szempárként szegeződött rá minden tekintet. Betöltötte a templomot az ünnepi hangvételi beszéd. Ismeretlen volt számára ez a hangszín, az erősen zengő, figyelmeztető, feddő, óva intő, időnként haragos, de mégis mindenkit átölelő hang. Mint a szobrászművész az alakatlan, amorf kötömböt, úgy formálta a hangja az ott ülőket, az ő kicsi lelkét is.

Látja a magas alakját, a széttárt karját, a mozdulatait, az ünnepélyes, csillogó ruháját, és akkor még nem is sejtette, hogy mindez elhomályosul majd, de a hangélmény, a hatalmas szónoki erő, a templom oszlopaik is megremegtető fenséges hang egész életében megmarad benne.

Hadobás Sándor

Világhírű geológus Edelényben és környékén 1855-ben

A trianoni határ által kettévágott *Bódva-völgy* magyarországi szakasza iránt az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt a kutatók érdeklődése, amit a terület egészére vonatkozó, jelentős számban megjelent könyvek, település-monográfiák, tanulmányok és közlemények jeleznek. Ennek ellenére vannak még feltáratlan részletei a vidék múltjának, amelyek eddig elkerülték a szakemberek figyelmét. Például még egyáltalán nem esett szó a

folyó mentének első földtani leírásáról és annak szerzőjéről, ami azért is érdekes, mert világhírű tudósról és munkájáról van szó. Tudtunk róla, de keletkezési körülményeit, tartalmát nem ismertük, és szerzőjét sem emlegettük a terület jeles kutatói között. Előadásunkban¹ ezt a hiányt kívánjuk röviden, figyelemfelkeltő jelleggel pótolni. Mivel a dolog összefüggésben van a reformkori magyar iparfejlődéssel, előjáróban erről is szólnunk kell.

A *Bódva* alsó szakaszának központja a 17. század elejéig *Szendrő* volt, de várának lerombolása után a település elvesztette a jelentőségét. A vidék vezető szerepét mindinkább a tőle 15 km-re délre fekvő *Edelény* vette át, különösen azután, hogy 1730-ra felépült hatalmas barokk kastélya, melynek uradalma a helyi gazdasági élet jelentős tényezőjévé vált. A kastély ura kezdetben az építkezést megkezdő *l'Huillier Ferenc*, később veje, *Forgách Ferenc* volt, akít a leánya, *Ludmilla* és férjei, *Dessewffy Ferenc* (1757-ben elesett a boroszlói ütközetben) és *Esterházy István* követtek. Az utolsó tulajdonos, ifjabb *Dessewffy Ferenc* 1820-ban örökösök nélkül hunyt el, ezért minden vagyona a kincstárra, vagyis a magyar államra szállt. Ilymódon nyílt lehetősége *Ferdinánd* szász-coburg-gothai

---

¹ Írásunk a 2021. szeptember 24-én *Edelényben* megrendezett *Várostörténeti konferencián* elhangzott előadás szerkesztett változata.

hercegnek arra, hogy 1831-ben megvásárolja a kastélyt és uradalmát, azal a céllal, hogy ott ipari tevékenységet folytasson.

Coburg Ferdinánd úgy került hazánkba, hogy 1816-ban feleségül vette *Koháry Mária Antóniát*, az egyik leggazdagabb magyar főúri család lányát. (Érdekesség, hogy legidősebb fiuk, *Ferdinánd* [1816–1885] 1837-től *Portugália* királya, unokájuk pedig, szintén *Ferdinánd* [1861–1948] bolgár cár volt 1908 és 1918 között.) Miután a *Koháryak* fiágon kihaltak (1826), Ferdinánd honosította magát, és ezzel megkapta a hatalmas családi birtokokat is, melyek hat megyében terültek el (*Gömör, Borsod, Heves, Nógrád, Hont* és *Pest*). A herceg, mint vállalkozó, különösen a vasipar terén szerzett érdemeket: vasércbányákkal, kohókkal, vasfinomító üzemekkel és hengerművekkel rendelkezett *Gömör megyében*. Sztracenei vasgyárának vezetője, *Müller János* számos újítást vezetett be az üzemben, amelyek az iparág egésze szempontjából is jelentősek voltak. Nem véletlen tehát, hogy *Edelényben* is az ipari tevékenység volt a *Coburgok* elsődleges célja, amit az is bizonyít, hogy a család tagjai sohasem tartózkodtak itt, a helyi ügyeket az uradalom tisztartói intézték.

Mi vonzotta *Ferdinándot Edelénybe*, ha a kastélyra nem volt szüksége? Ezt egyetlen szóval el lehet mondani: a szén. Ugyanis a helyi lakosság már régóta tudott arról, hogy a településtől északra fekvő, az uradalomhoz tartozó *Nagyvölgyben*, és ettől nyugatra, a *Császta-pusztán* „éghető kő” rejtőzködik a földben, amely vízmosságokban, földcsuszamlásokban vagy más módon (például kútásás során) a felszínre bukkant. Ha hozzájutottak, használták is a szenet, amire példának hozhatjuk fel a híres szobrász, *Izsó Miklós* édesapjának tragikus végű esetét: 1852-januárjában a disznóshorvái határból (ahová akkor *Császta-pusztá* tartozott) hazavitt egy zsák szenet, s begyújtott vele a kályhába. A kémény azonban eldugult, ezért az égéstermék visszaáramlott a házba, ő pedig szénmonoxid-mérgezésben elhunyt.

A szén jelenléte azért volt fontos, mert nélküle akkoriban már nem folytatható komoly ipari tevékenység. A gépek, berendezések működtetését az 1830-as évektől hazánkban is a gőzgépek kezdték átvenni, amelyekhez a szén volt a legjobb energiaforrás. (A bécsi udvar már a 18. században is szorgalmazta a fa, mint tüzelőanyag helyett a szén felhasználását.)

Az edelényi uradalom 7000 holdra terjedt ki, erdővel, legelőkkel és jó minőségű termőföldekkel. Az állattenyésztéshez és a növénytermesztéshez sok szakemberre, napszámosra és alkalmi segítőre (például fuvarosokra) volt szükség, állandó munkalehetőséget biztosítva a térségben

élőknek. Kiderült, hogy egyebek mellett a cukorrépa is kiválóan megterem errefelé, ezért a *Coburgok* döntéshozói elhatározták, hogy cukorgyárat építenek *Edelényben*. A szükséges répamennyiség biztosítása érdekében a saját földjeik mellett a környék falvait is bevonják a répatermelésbe, a gyár energiaellátására pedig az uradalom bányájában fejtett szenet használják fel. (A répából történő cukorgyártás 1801-ben indult meg Sziléziában. Hozzánk *Tessedik Sámuel* hozta be először a cukorrépa magját 1805 körül, az iparág első hazai fellendülése 1825 és 1830 közé esett).

Az elhatározást tett követte: 1836-ban kezdődött a gyárépítés, és 1838-ban indult meg a cukortermelés. A nagyvölgyi szénbánya működéséről is 1838-tól van tudomásunk, bár lehetséges, hogy már korábban is folyt ott kisebb mértékű időszakos bányászat. Az első bányamunkások idegenek voltak (valószínűleg szlovákok vagy németek a *Coburgok* felvidéki bányáiból), később azonban a helyiek eltanulták tőlük a mesterséget, és átvették a bánya művelését. A széntermelés kezdetben csak időszakos volt, a gyár szeptembertől áprilisig tartó kampányához igazodott. Később azonban áttértek a folyamatos bányászatra, mert a szenet jól lehetett értékesíteni. 1860 után már évente 200 ezer mázsát hoztak felszínre. A bányászok száma ekkor 100 fő körül mozgott.

Az edelényi répacukor-gyár az egyik első és legnagyobb volt a korabeli *Magyarországon*, *Borsod megyében* pedig a legjelentősebb élelmiszeripari létesítménynek számított. A főidényben minegy 250 embert foglalkoztatott. A feldolgozott répa mennyisége meghaladta a 100 ezer mázsát. A melléktermékből (melasz, főtt répaszeletek) szeszt állították elő, illetve a fuvarozást végző ökrök (200-250 db) takarmányozására használták. Az uradalmi répatermelésben (saját és bérelt földeken) időnként 1200 napszamos vett részt, a környező falvak közül pedig főként *Szendró*, *Finke*, *Szirák*, *Boldva* és *Múcsony* gazdái szállítottak cukorrépát a gyárnak. Mindemellett téglágetőt és vízimalmot is működtettek.

Az üzem fénykora az 1853 utáni évekre esett, amikor *Schöller* és *Reisz* porosz vállalkozók vették bérbe (bár van olyan adat is, hogy mindvégig ők voltak a működtetői.) Ekkor az épület és a géppark is megújult. Időnként a korabeli sajtó is hírt adott a gyárról. A *Vasárnapi Ujság* 1861-ben bővebb ismertetést közölt róla, fametszetű rajzának kíséretében. 1865-ben egy szomorú eseményről írtak: új gőzkazánt állítottak be, amely kétheti működés után felrobbant, és öt munkást megölt. Az 1880-as évek táján a magyar cukoripar válságba került, ami az edelényi cukorgyár sorsát is megpecsételte: 1882-ben, 44 évi fennállás után végleg befejezte a működését. Egy korabeli újsághirdetés már az üzem berendezéseinek

eladásáról szól². Az egykori gyárépület erősen átalakítva ma is áll az edelényi vasútállomásra vezető út elejének jobb oldalán.

Az 1850-es évek közepe táján valószínűleg gondok jelentkeztek a gyár bányájából kikerülő szén mennyiségével vagy minőségével (a nagyvölgyi szénterület ugyanis gyengébb minőségű lignitet tartalmazott, szemben a nyugatabbra eső, a 20. században kiaknázott szénmezőkkel, amelyek jóval nagyobb fűtőértékű miocén-kori barnaszenet adtak). Ezért szakemberhez fordultak a környező széntelepek megvizsgálása, a jövőbeli termelési lehetőségek felmérése céljából. Mivel hazánkban a geológia tudománya akkor még gyerekcipőben járt, a bécsi földtani intézet (*k. k. Geologische Reichsanstalt*) munkatársát, *Ferdinand von Hochstetter* hívták meg *Edelénybe* a feladat elvégzésére. Az akkor pályakezdő geológus 1855 áprilisának második felében két hetet töltött a *Bódva vidékén*, ahol nem csak az uradalomban, hanem a folyóvölgy felső szakaszán, illetve a *Gömör-Tornai Karszt* egy részén is végzett földtani megfigyeléseket. Tapasztalatairól az intézet 1856. évi évkönyvében (megjelent 1857-ben) 14 oldalas tanulmányt publikált, amely a terület első tudományos igényű geológiai ismertetése, természetesen német nyelven (*Über die geologische Beschaffenheit der Umgegend von Edelény bei Miskolcz in Ungarn, am Südrande der Karpathen*. Magyarul: *A Kárpátok déli peremén, a Miskolc melletti Edelény környékének földtani felépítéséről Magyarországon*.) A *Bódva-völgy* tudományos kutatásának történetében kiemelkedő jelentőségű értekezés részletes bemutatását a szakemberekre hagyjuk, az alábbiakban csak vázlatos áttekintését adunk róla. (A munka valószínűleg a bécsi évkönyv nehéz elérhetősége, illetve a nyelvi problémák miatt nem talált eddig utat a honismereti kutatókhoz. Az internet segítségével azonban **már** teljes egészében hozzáférhető, de az igazi megoldást szakszerű magyar fordítása jelentené.)

A *Hochstetter* által bejárt és megvizsgált területek, települések a következők voltak: *Edelény*, különösen a *Nagyvölgy és Császa, Múcsony, Hangács, Edelénytől északra Szögligetig a Bódva völgyében* fekvő falvak, majd *Almás, Görgő, Szilas és Torna*. Említi a *Szoroskót* (ma „*Szoroska*”-ként ismerik), viszont nem szól név szerint az *Alsóhegyről*, de ír a tölcsérszerű, mély karsztaknákról (valószínűleg az alsóhegyi zombolyokról). A *Szádelői-völgyet* „*a Magyar Svájc*”-nak mondja. Az aggteleki barlangot mintegy féloldalnyi terjedelemben ismerteti. Érdekesség, hogy számos cseppkőalakzat nevét megemlíti. Ellátogatott *Sajószentpéterre*, ahol különösen a

---

² *Borsod-Miskolczi Értesítő*, 16. évf. 1882. 41. sz. (X. 11.)

Szőlőhegy keltette fel a figyelmét. A térség borkultúrájáról és a homokkőbe vájt borospincékről is tudósít. A bányákban, kőfejtőkben megfigyelte a földtani rétegeket, ábrát is közöl róluk. Bemutatja a kőzettípusokat, szóba hozza a bennük felismerhető ősmaradványokat, különösen a nagyméretű osztrigákat. A föld alatt, a bányában megfigyelte a szénrétegeket. *Császa* térségében külszíni szénkibukkanásokat is látott.

A fenti tanulmány szerzője érdemes arra, hogy életútjáról is részletesebben szóljunk. 1829. április 29-én született *Esslingenben (Württembergi Királyság)*. Teljes neve: *Christian Gottlieb Ferdinand Ritter von Hochstetter*. Apja ismert botanikus és mineralógus volt. Iskolai tanulmányait *Maulbronnban* kezdte az evangélikus szemináriumban. Egyetemi tanulmányait *Tübingenben* végezte, ahol *Friedrich August von Quenstadt* hatására geológus-diplomát szerzett. 1852-től a bécsi cs. és kir. *Földtani Intézet (Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt)* munkatársa lett. 1855. évi edelényi tanulmányútját követően 1856-ban *Csehország* nyugati részét vizsgálta. 1857-59-ben munkásságának elismeréseként az osztrák *Novara-expedíció* tudóscsoportjának geológus tagjává választották, ami egész későbbi életére és munkásságára kihatott, és világhírnevet hozott számára. Talán nem lesz érdektelen, ha e többféle szempontból nevezetes utazásról is ejtünk néhány szót, amiből méginkább érzékelhető vidékünk első földtani leírójának tudományos jelentősége.

A *Novara*³ nevű fregattot *Velencében* építették az *Adriai-tenger* partvidékén fellelhető legjobb faanyagból. Egyike volt az utolsó faépítésű hadihajóknak. A gerincét 1843-ban fektették le, de az ismert történelmi helyzet (forradalmak, háborúk) miatt csak 1851-ben készült el. Hossza 50 m, szélessége 13,7 m volt. Többnyire *Triesztben* állomásozott. Az osztrák flotta leggyorsabb hajójaként tartották számon. Személyzete 400-500 fő is lehetett. A *Novarát* 1856-ban kiválasztották a *Ferdinánd Miksa (Maximilian)* főherceg (1832-1867, *I. Miksa* néven 1863-tól mexikói császár) és a nagy német tudós, *Alexander von Humboldt* által támogatott földkörüli tudományos expedícióra. A forradalmakban és az európai politikai-katonai csatározásokban meggyengült *Habsburg-birodalom* célja a hajóúttal a tudományos kutatások és a múzeumi anyaggyűjtés mellett a külpolitikai kapcsolatok építése, a haditengerészeti tapasztalatok elmélyítése és a birodalom világtengereken való jelenlétének demonstrálása volt. A hajó 1857. április 30-án indult útra *Triesztből Bernhard von*

---

³ *Novara* volt a neve annak az 1912 és 1915 között épült gyorscirkálóknak is, amely Horthy Miklós zászlóshajója volt az első világháborúban.

Wüllerstorff-Urbair (1813-1886) általános parancsnoksága alatt. A teljes személyzet 352 főből állt. A tisztikarban magyarok is voltak: *Gyulai Gaál Béla* első tiszt, *Balog Gusztáv* tiszt, *Semsey Gusztáv*, *Meder Lajos*, *Kalmár Sándor* és *Máriássy Mihály* kadétkok, *Schwarz Ede* orvos.

A *Novara-expedíció*t tekintik a modern tengeri tudományos kutatóutak nyitányának; másfél évtizeddel előzte meg a nagy jelentőségű brit *Challenger-expedíció*t. Az osztrák fregatt útvonala a következő volt:

1857: Június 8–17.: *Madeira*. – Augusztus 5–31.: *Rio de Janeiro*. – Október 2–26.: *Jóreménység foka*, *Dél-Afrika*. – November 9.: *St. Paul* és *Amsterdam szigetek*. – December 7.: *Indulás az Amsterdam szigetről a Dél-Indiai-óceánra*.

1858: Január 8–16.: *Ceylon*. – Január 31.: *Madras*. – Február 10.: *Indulás Madrasból*. – Február 23.: *Nicobar-szigetek*. – Március 26.: *Indulás a Nicobar-szigetetről*. – Április 15–21.: *Szingapúr*. – Május 5–29.: *Jáva*. – Június 15–25.: *Manila*. – Július 5–18.: *Hong Kong*. – Július 25.: *Sanghaj*. – Augusztus 11.: *Indulás Sanghajból*. – Szeptember 17.: *Puy-nipet-sziget*. – Október 17.: *Sikyana- (Stewart-) sziget*. – November 5.: *Sydney*. – December 7. – *Indulás Sydneyből*. – December 21.: *Új-Zéland*.

1859: Január 2.: *Indulás Új-Zélandról*. – Február 2–23.: *Tahiti*. – Április 24.: *Valparaiso*. – Május 3.: *Santiago de Chile*. – Augusztus 1.: *Gibraltár*. – Augusztus 26.: *Megérkezés Triesztbe*. Összesen 95.722 kilométert tettek meg a világtengereken.

A hajó tudósai az egyes állomásokon kutatásokat folytattak, valamint gyűjtéseket végeztek a múzeumok és a tudományos intézmények számára. A legénység tagjai jó kapcsolatokat alakítottak ki a helyi lakossággal, aminek különösen az ausztráliai *Sydney*-ben maradt fenn az emlékezete.

Karl von Sherzer (1821-1903) volt a *Novara-expedíció* krónikása. Háromkötetes útibeszámolója 1861-62-ben jelent meg *Bécsben*, ugyanakkor *Londonban* angolul is kiadták. Az expedíció tudományos eredményeit összesen több mint 30 kötetben jelentették meg.

Abban az időben a fényképezés már ismert volt, de még előnyben részesítették a festők-rajzolóknak munkáját. Ezért *Josef Selleny* (1824–1875) osztrák művész is a hajón tartózkodott. Az út során több mint 2000 rajzot készített, melyeket nagyrészt hazatérése után dolgozott ki. *Ausztráliában* nagy megbecsülésnek örvend az expedíció ott-tartózkodása során végzett munkássága; sok alkotását őrzik magán- és közgyűjteményekben.

Ferdinand von Hoeschtetter azonban Új-Zélandról nem utazott tovább a *Novarával*. A nelsoni tartományi kormány és a nelsoni kereskedelmi kamara kérésére a szigetországban maradt, és 9 hónapon át geológiai

kutatásokat végzett. Ebben mások mellett segítségére volt német barátja, *Julius von Haast* (1822-1887), a kor egyik legkiválóbb földmérője, aki éppen *Aucklandban* tartózkodott, hogy felmérje a németek kivándorlási lehetőségeit. *Nelson Új-Zéland* déli szigetének északi partján fekvő város; a róla elnevezett tartomány gazdag volt ásványkincsekben, melyek megismerése és későbbi feltárása érdekében tartották szükségesnek a kiváló külföldi szakemberek bevonását a földtani vizsgálódásokba. Végül nem csak *Nelson tartomány*, hanem egész *Új-Zéland* geológiai leírása és földtani térképe is elkészült⁴, amiért *Hochstettert* „*az új-zélandi geológia atyja*”-ként tisztelik. Megbízatását teljesítve, négy hónappal az expedíció visszaérkezése után, 1860 januárjában tért haza.

Későbbi pályája szépen ívelt felfelé. 1860-ban a bécsi *Polytechnische Institut* (a mai *Műszaki Egyetem* elődje) geológus és mineralógus professzora lett, 1874-75-ben az intézmény rektori tisztségét is betöltötte. 1872-től Rudolf trónörökös nevelője volt a természettudományokban. 1876-ban kinevezték a bécsi *Természettudományi Múzeum* kurátorának. Idős korában hazánk iránt fokozódó érdeklődést tanúsított. Utolsó éveiben főként *Török- és Oroszországban* kutatott. Számos tanulmányt és könyvet publikált a földtan, az őslénytan és az ásványtan témaköréből. A *Bécs* melletti *Oberdöblingben* hunyt el 1884. július 18-án. Időtálló művei modern kiadásokban is megjelentek.

Hochstetter síremléke a bécsi *Zentralfriedhofban* (*Központi temető*) található. Tudományos eredményein kívül *Bécsben* és *Új-Zélandon* több szobor, az *Antarktiszon* pedig egy hegycsúcs őrzi az emléket. *Új-Zéland* röpképtelen, veszélyeztetett madara, a *takahe* latin elnevezése is vele kapcsolatos (*Porphyrion hochstetteri*).

Ferdinand von Hochstetter 1855. évi látogatása óta talán nem is járt nála nevesebb geológus vidékünkön. Büszkék lehetünk arra, hogy ugyanaz a tudós végezte el szűkebb hazánk első földtani vizsgálatát, aki a távoli szigetország, *Új-Zéland* geológiájának is úttörője volt. Előadásunk, illetve tanulmányunk talán hozzájárul majd ahhoz, hogy végre elfoglalja az őt megillető helyet a *Bódva-völgy* kutatásának történetében.

---

⁴ *Geologie von Neu-Seeland. Beiträge zur Geologie der Provinzen Auckland und Nelson.* Wien, 1864. 1867-ben angol nyelven is kiadták. – *Geological and topographical atlas of New Zealand: six maps of the provinces of Auckland and Nelson.* Auckland, 1864. – *Hochstetternek* később is jelentek meg *Új-Zélanddal* kapcsolatos könyvei és tanulmányai.

Irodalom

Adalék gazdasági állapotaink ismeretéhez. = *Gazdasági Lapok*, 13. évf. 1861. 3. sz. 34-37. old. (A36-37. oldalon az edelényi cukorgyárról tudósít.)

Hochstetter, Ferdinand von. = *Österreichesch Biographisches Lexikon*, Band 2. Wien, 1959. 345. old.

HOCHSTETTER, Ferdinand, dr.: **Über** die geologische Beschaffenheit der Umgegend von Edelény bei Miskolcz in Ungarn, am Südrande der Karpathen. = *Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt* VII. 1856. Wien, 1857. 692-705. old.

LUPPA Péter: Felső-borsodi képek. = *Vasárnapi Ujság*, 1861. 18. sz. 208-209. old.

SÁPI Vilmos (szerk.): *Edelény múltjából*. Edelény, 1973. Községi Tanács.

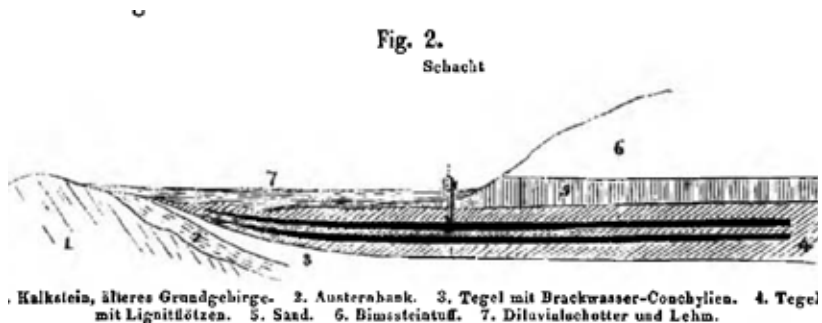
Az edelényi kastély. (Vasárnapi Ujság, 1861. 209. old.)

*Az edelényi cukorgyár.
(Vasárnapi Ujság,
1861. 208. old.)*

*A cukorgyár alapítója,
Coburg Ferdinánd
szász-gothai herceg
(1785-1851)*

*A nagyvölgyi szénbánya metszetrajza Hochstetter tanulmányából
a földtani felépítés jelölésével.*

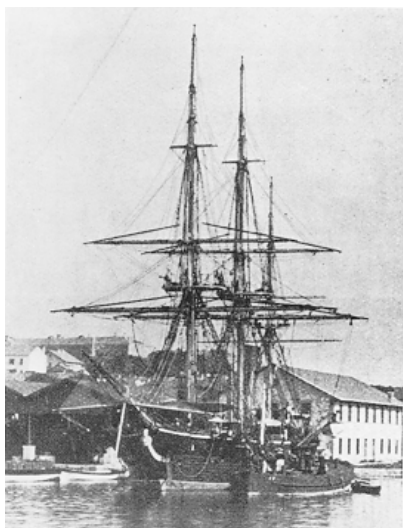
1. Mészkö, régebbi alaphegység; 2. Osztrigapad; 3. Márga brakkvízi kagylókkal (Conchylia); 4. Márga ligniticsíkokkal; 5. Homok; 6. Habkőtufa; 7. Diluviális kavics és agyag.

*Ferdinand von Hochstetter az
edelényi látogatás körüli években*

*Ferdinand von Hochstetter
időskori portréja
(Wenzel Ottokar Noltsch,
olaj, 1896).*

*A Novara Sydney kikötőjében,
1859 novemberében.
(Fénykép.)*

*Ferdinand von Hochstetter
Új-Zélandon. (Te Awamutu
Museum, Te Awamutu, Új-Zéland)*

*Ferdinand von Hochstetter
síremléke a bécsi
Zentralfriedhofban
(Központi temető).*

*Új-Zéland őshonos röpképtelen,
veszélyeztetett madara, a takahe
Tudományos nevét (Porphyrio hochstetteri)
Ferdinand von Hochstetterről kapta.*

Bodnár Mónika

BÓDVA-VÖLGYE TEXTILKULTÚRÁJA ÉS A LAKI-LUKÁCS HAGYATÉK

A szövés, fonás, textilművesség a legismertebb és legáltalánosabban elterjedt háziipari tevékenységek közé tartozik. Szinte már közhely, de igaz, hogy a hagyományos paraszti háztartás mindig az önellátásra törekszik, s ezzel összhangban előállítja a viselethez, a gazdasági élethez, a háztartás mindennapjaihoz szükséges textilféleségeket. Ennek érdekében rosnövényeket termeszt, melyeket feldolgoz, fonalat készít

és vászonná szövi. A munkafolyamat alapjai az idők kezdete óta változatlanok, persze az évezredek során a technika sokat finomodott, figyelembe véve a praktikumot, a divatot és az esztétikai igények változását.

Vidékünkön a legelterjedtebb rosnövény a kender volt, gyakorlatilag minden falu határában találkozunk a *Kenderföldek*, *Kenderáztató* és hasonló földrajzi nevekkkel, melyek e növény termesztésére, áztatására utaló nevek. A kender mellett a len is elterjedt rosnövény volt, de ennek termesztése kevésbé volt kifizetődő. Feltehetőleg csak ínséges időszakból, de csalánvászonról is vannak feljegyzések. A csalán szintén rosnövény, amit feltehetőleg nem termesztettek, hanem gyűjtögetéssel tettek szert a kellő mennyiségre (HOM NA 4117).

A kender feldolgozásához szükséges eszközöket a legtöbb helyen maga a gazda készítette. Kerégyártóhoz csak az első világháború után fordultak, amikor divatba jött a kerekesguzsaly. A kenderfeldolgozás a hagyományos paraszti társadalomban kifejezetten női munka volt. A szövést végző férfiak, a takácsok már nem háziipari jelleggel, hanem mesterségként üzték ezt a foglalatosságot. Termékeik vidékünk paraszti háztartásaiban csak ritkán jelentek meg, azok inkább polgári igényeket elégítettek ki.

Nem kívánok itt részletesen beszámolni a kendertermesztéssel és -feldolgozással összefüggő munkafolyamatokról, mert ennek bőséges iro-

*Laki-Lukács László – téli portré
(Fotó: Laki-Lukács Boldizsár)*

ták, áztatták (puhították), majd ismételten szárítás következett. A magvas kender nyövésére később került sor, miután beérett a mag. Ennek nyövését is szárítás követte, majd kinyerték belőle a magot és tisztították, s ezt tették el a következő évre vetőmag gyanánt. A rostok szárítását követte a tilolás, simítás, marokba kötés, törés, eszelés (gerebenezés), végül a fonás. A fonás helyszíne a fonóház volt, tehát közösségben zajlott. Vidékenként és koronként változott, hogy hol fontak a lányok, asszonyok, de általában korosztályonként szerveződtek csoportokba, s vagy kibéreltek egy házat (pl. egy özvegyasszonynál), vagy valakinél a csoportból gyűltek

dalma van, ezért csak címszavakban ismertetem azokat. Teszem ezt azért, hogy érzékeltessem, mennyi munka, odafigyelés, törődés kell ahhoz, hogy elkészüljön a vászon, vagy az abból varrott háztartási textíliák, mint pl. a különféle kendők, abroszok, gazdasági textíliák, mint pl. a ponyvák, korcosok, vagy egyes viseletdarabok, mint pl. az ing, ingváll, bőgatyva stb.

Az előző évről félretett vetőmagot gondosan kezelték az elvetést megelőzően. A vetést követően, amikor a kenderszál kivirágzott, a virágos száracat kinyötték, vagyis kihúzgálták a földből. Ezeket a szálak kévébe kötötték, szárították,

Szövött abrosz részlete felszedett és keresztzemes díszítéssel. Szötte Kajtor Jánosné Vitárius Borbála az 1910-es években Lakon. Ez volt a gyűjtemény első darabja, Laki-Lukács László a nagymamájától, Varga Lajosné Zilhy Fánitól kapta 1975-ben.

Szövött abrosz részlete felszedett mintával. Szőtte Nagy Antalné Kajtor Julianna az 1910-es évek elején Lakon.

mindenki egyformán, ezért nagy becsülete volt azoknak az asszonyoknak, akik igazán értettek a felvetéshez. A szövést követte a vászon szapulása, fehéritése, szárítása, majd újabb áztatás, szárítás, mángorlás vagy simítás következett, míg végekbe hajtogathatták a kész vásznak, hogy elkészíthessék, megvarrassák belőle a kívánt textilféleséget.

A felnövekvő, férjhez készülő lánynak tisztes stafírungot kellett kiállítania. Ezt iratlan törvények szabályozták, melyeket a megszólás bűntető kényszere ellenőrzött. A stafírun g összetétele, mennyisége függött a család vagyoni állapotától és településenként is akadtak közte különbségek. A csereháti Buzitán pl. a második világháború körüli években a legszegényebb lányoknak 20 zsák, 1 ponyva, 2 asztalterítő (egyik hímzett, másik szövött mintás), 2 kosárkendő, 2 hokedli takaró, 2 falvédő, 2 konyhakötény (surc), 6 ing, 3 mellszorító, 6 edénytörlő, 2 kefetartó, 2 fésűtartó kellett legyen a stafírun gban. Amennyiben a leány családja egy kis földet is birtokolt,

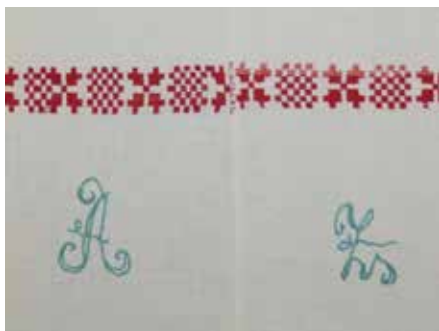
össze, ahol a munka mellett beszélgetésre, éneklésre, mesélésre, szórakozásra is sor kerülhetett. Estefelé a legények is meglátogatták a lányos fonóházat, ahol alkalom nyílt egymás megismerésére, udvarlásra, szórakozásra, játéokra.

A további munkafázisok – a motollálás, a fonal szapulása, szárítása, csörlése – már otthon zajlott. Nagy gondos-ságot igényelt a szövőszék felvetése, nem is értett hozzá

Szövött abrosz részlete felszedett mintával, Bazsó Ilona keresztszemes hímzéses felirattal.

Szőtte Bazsó Erzsébet (Ilona nővére) az 1910-es évek elején Lakon.

Szövött abrosz részlete felszedett mintával és laposöltéses A Zs monogrammal. Szőtte Adorján Zsófia az 1920-es években Lakon.

a felsoroltak duplája, s azon felül egy vetőabrosz is kellett a stafírungra, ez utóbbi a lóheremag vetésére. Ha kb. 15 hektár feletti, nagyobb földterülettel rendelkezett a család, a felsoroltak háromszorosát illett kiállítani. Mindezen felül szükség volt még magára a lakodalomra vőfélykendőkre, valamint a násznagyok, nyoszolyóasszonyok és nyoszolyólányok számára készített díszes nyoszolyókendőkre. (HOM NA 5289)

Teresztenyén 20 zsák, 2 ponyva, 10-12 ágylepedő, 10 kerek lepedő, 12 szőttes és 12 bolti párnahuzat, 2 szőttes és 2 bolti dunnahuzat, 24 törő, 6 szakajtókendő, 5-6 gyúrósurc, 24 törölköző; Szőlősardón az 1960-as években 20 ágylepedő, 2 nagy dunna, 6 párna, 20-25 törőruha, 30-40-törölköző (részben már bolti) 3 csata asztalra való (1 csata = 1 abrosz és hat kendő) és vőfélyenként 2-2 kendő (5-6 vőfély is van egy lagziban) tartozott a stafírungra (HOM NA 3259). Ugyancsak szorgoskodnia kellett annak az anyának, akinek 3-4 eladó lánya is volt!

A finom kenderszálból törőket, törölközőket, ágylepedőket, szakajtókendőket szőttek. A durva szálból készültek a ponyvák, zsákok, korcosok, tehát a gazdálkodásnál használatos textíliák.

A csereháti Nyéstán arról számoltak be, hogy a vászonfélésekből a következő használati tárgyakat készítették: Tisztapamutos és félpamutos vászomból leggyakrabban többek között lepedő, abrosz, nyoszolyókendő, szentelőkendő, kerekkendő (tésztagyúró

Szövött ágytakaró felszedett mintával, lapos- és száröltéses hímzéssel, csipkebetéttel és csipkeszéllal.

*A gyűjtemény egy része
a Laki-Lukács családnál
elszállítás előtt.*

kendő), ing, lobogóujjú ing, szélesgatyva készült. Szálvászonból készült az előzőekben felsoroltakon túl a pricces nadrág vagy keskeny gatyva, alsósoknya, pendely, kötény (surc), liszteszsák, dunyha- és párnahuzat, törölköző, szakajtókendő, falvédő, tarisznya, könyves tarisznya, túrószacskó, sikálótartó, tejszűrőkendő, ajtófüggöny stb. Makóca vászonból ponyvák, ponyus, törölköző, törlő, nadrág, zsák, lepedő, edénytörlő, kötény stb.

Csepűvászonból (ez volt a legdurvább) ponyva, ponyus, zsák, abrakos tarisznya. Csepűszálból, rongybeverővel készült a pokróc, amit a szoba földjére terítve használtak, valamint szekérülöke és lóca takarónak, lótararónak, de tarisznyát is készítettek belőle (HOM NA 4117). Volt, ahol az áglepedő alá is rongypokrócot terítettek, hogy lenyomja a szalmát, s ne szűrjön át a lepedőn. Amikor vásznat már alig, vagy egyáltalán nem szőttek, pokrócot még hosszú ideig igen, sőt olykor többet, mint korábban.

A kendertermesztés még az 1960-as években is élő hagyomány volt vidékünkön. Ruházkodásra egyre kevesebb vásznat használtak, de a lakástextilek továbbra is házivászonból készültek. A gazdálkodási szerkezetváltással a gazdasági életben használt ponyvák, tracsosok, zsákok is lassan kiszorultak a használatból vagy minimalizálódott használatuk. Legtovább háziipari jelleggel a rongypokróc szövés maradt fenn, én magam Hidvégdárdóban még az 1990-es évek elején is találkoztam felállított szövőszékkal, melyen a család pokrócszükséglete készült éppen.

Mennyi munka, mennyi szorgalom, mennyi hozzáértés...! Nem csoda, hogy számos néprajzost, népművészt és honismereti kutatót is megihlettek ezek a darabok, melyek nemcsak a múlt emlékeiként éltek, de népművészeti szempontból is figyelmet érdemelnek. Laki-Lukács László is azok közé tartozott, akiket elvarázsolt ez a tudás, ez a kiveszőféiben levő kultúra. De hogy megtudjuk, kit tisztelhetünk személyében, idézzük fel röviden életútját és fontosabb szakmai tevékenységait.

Laki-Lukács László könyvtáros, népművelő, vászonszövő, muzeológus, honismereti kutató, néprajzi gyűjtő, könyvszerkesztő, pedagógus,

családfakutató és még ki tudja, mi minden volt. 1953. július 10-én született Lukács Bertalan és Varga Jolán legkisebb gyermekeként. A hivatalos dokumentumok szerint Miskolc a szülőhelye és Lukács László Tibor néven anyakönyvezték. Ám ő mindig borsodinak és Bódva-völgyinek vallotta magát, erre utal választott előneve is. Nyomár és Lak – ez az a két kis borsodi, csereháti település, melyeket leginkább magáénak vallott s mindkettőt szülőfalujának tekintett. Na és persze Edelény, ahol kisebb megszakításokkal 1967-től élt, s ahol feleségével közösen családi házat építettek. Munkálkodásának legjavát is itt folytatta. Iskolás évei is e három településhez kötik. Az Edelényi Gimnáziumban megszerzett érettségit követően a Debreceni Tanítóképző Intézetben népművelő-könyvtáros szakon szerzett diplomát 1975-ben, majd könyvtárosi ismereteit tovább mélyítette az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, ahol 1983-ban szerzett újabb könyvtárosi diplomát. Edelény, Kurityán, Miskolc, majd újra Edelény voltak könyvtárosi tevékenységének színhelyei. Utolsó munkahelye az Edelényi Városi Könyvtár, majd az összevont városi művelődési intézmények voltak. 2002-ben betegsége miatt rokkantnyugdíjas lett. Ám szakmai tevékenysége – legalábbis ami a honismereti munkát illeti – ezt követően teljesedett ki igazán. Aktív alkotóéveket élt egészen addig, amíg e világi életének szála váratlanul el nem szakadt. 2017. augusztus 1-én szólította őt magához a Teremtő, egyik legkedvesebb helyéről, az Isten-hegyi szőlőjéből.

Aktív könyvtáros korában számos honismereti jellegű kiadványnak volt munkatársa, szerkesztője. Ezek közül említsük meg a Szülőföldünk című megyei honismereti periodikát, a Borsodi Tájház Közleményeit és az Edelényi Füzetek című kiadványsorozatot.

Betegségéből történő felépülését követően szinte évente jelentek meg könyvei, írt Lakról, Borsodszirákról, Nyomárról, Perkupáról. De nemcsak települések, hanem családok történetével is szívesen foglalkozott, írt a Berzeviczi, Mocsáry, Ragályi, Lónyay, Szathmáry-Király, Diczházi családról, vagy ezek egy-egy jeles képviselőjéről. Laki-Lukács László erőssége abban állt, hogy felismerte az értékeket a térségben, igyekezett azokat menteni, összegyűjtötte az egy-egy értékhez kapcsolódó helyi emlékeket, s ezzel nagyon gyakran kiindulási alapot nyújtott a további kutatóknak. A Bódva-völgyében munkálkodó történészek, régészek, néprajzkutatók, irodalomtörténészek semmiképpen nem tudták őt megkerülni, mindenki hozzá fordult, s a legtöbben kaptak is tőle segítséget. Legyen az a Borsodi földvár régészeti feltárása, az edelényi Cobourg kastély felújítása és az Edelényi Kastélysziget kialakítása, vagy kiállítás

az egykori edelényi járásbírósról – ő mindig, mindenkinek tudott adatokkal, dokumentumokkal, fotókkal segíteni.

Amikor ifjú könyvtárosként és népművelőként hímző szakkört szervezett, szükségét érezte, hogy ő maga is megtanuljon hímezni, s ezzel összefüggésben megismerje a térség hímzőkultúráját és motívumkincsét. Majd ezután késztetést érzett az iránt is, hogy megtanuljon szőni, elsajátítsa ennek a mesterségnek minden csínját-bínját. A térség idős szövőasszonyai voltak a mesterei, mint pl. Kocsis Jánosné Berentés Eszter Boldván (aki egyébként a nagynénje volt), vagy Tóth Istvánné Bosnyák Erzsébet Balajton. Olyan szintre fejlesztette e téren tudását, hogy fiatalon mestere lett a szakmának, 1986-ban ennek bizonyágát is adta egy remek mestermunkával, egy három szél pamutvászonból varrott díszabrosszal. A három szél úgynevezett *minden ember varrással* van összedolgozva, két végén kézzel beszegve. Az abroszt piros és nyers színű felszedéssel díszítette. Minden szél végén háromosztatú, 14 cm szélességű, szedett mintasor van: két geometrikus mintasor között egy rozsmaringágas mintasor látható. Az abrosz teljes felületét 10 cm-ként ritmusosan változó

A Múzeumok Őszi Fesztiválján rendezett kamarakiállítás (2021. október 19–november 11.) részlete a Herman Ottó Múzeumban.

piros és nyers színű keskeny, szedett csíkok díszítik, ezek félnyüstös szedéssel készültek. A középső szél két végén a mintába be van szedve egy-egy idézet az Énekek Énekéből: TÉGY ENGEMET MINT EGY PECSETET / AZ TE SZÍVEDRE / ÉS MINT EGY BÉLYEGET AZ TE KARODRA. A másik végén: MERT ERŐSB AZ SZERETET / MINT AZ HALÁL / LUKÁCS LÁSZLÓ 1986 – ÉNEKEK ÉNEKE VIII. 6.

Honismereti, értékmentő munkájának egy másik szeglete a gyűjtés, a tárgygyűjtés volt. Hivatali idejében létrehozta a Borsodi Tájházat és gyarapította annak gyűjteményét. Ám mint szövőnek és a népművészet ifjú mesterének különös viszonya volt a népi textiliákhoz. Saját készítésű szöttesei mellett figyelmet érdemel gazdag textilgyűjteménye, melynek alapját a szűkebb és tágabb családban összegyűjtött, a mindennapi használatból kikerült textilféleségek jelentik. Évtizedeken át gyűjtötte a Bódva-völgyi textileket, elsősorban síktextileket. A teljes gyűjtemény kb. 1500 db-ból áll, ezek készítési ideje a 19. század 2. felétől a 20. század 2. feléig terjed. A hatalmas, több ezer darabos textilgyűjteményének egy jelentős része valójában családi örökség, ezek többségét az 1970-es évek közepétől kezdte összeszedni, miután felismerte értéküket, s nem engedte elprédálni, kidobni őket. Inkább összegyűjtötte, s rendszeresen gondozta, mosta, vasalta, szellőztette a régi paraszti élet e hírmondóit. Gyűjteményének szinte minden darabját ismerte, szinte mindegyikről tudta, hogy ki és mikor készítette. Minden darabhoz és minden készítőhöz tartozott egy emlék, egy történet. Úgy beszélt ezekről az emberekről, családokról, mintha személyes ismerősei, barátai, családtagjai lettek volna (sokuk tényleg az volt). Ezt a felmérhetetlen értékű tudást nem akarta hagyni elveszni, ezért kért meg engem 2015-ben, hogy segítsek neki a textilgyűjtemény leltározásában. 2016-2017-ben heti rendszerességgel találkoztunk e célból. Mintegy másfél éven keresztül tudtunk együtt dolgozni, 2016-ban 30, 2017-ben 12 alkalommal találkoztunk, s a közösen elvégzett munka eredményeként 1200 darab tárgy adatai kerültek feljegyzésre, s ezek egy részéről fotók is készültek. 2017 nyarán a munkát azzal a reménnyel függesztettük fel, hogy ősszel folytatjuk. Sajnos Laki-Lukács Lászlónak augusztus 1-én bekövetkezett váratlan halála miatt erre már nem kerülhetett sor. Viszont másfél éves együttműködésünk nyomán egy hatalmas adatbázis jött létre. Ily módon a gyűjtemény számban és minőségben is jelentősebb része már leltározásra előkészítve várja, hogy bekerülhessen a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményébe. Sőt, ez most már nem csak terv, de megvalósulófélben levő folyamat. A közösen nyilvántartásba vett textilféleségekből a Nem-

zeti Kulturális Alap támogatásával 2021-ben 480 db-ot megvásároltunk, ez a kollekción a Herman Ottó Múzeum Néprajzi Tárának gyűjteményét gazdagítja. 2021 őszén, a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretén belül egy kis kamarakiállításon adtunk ízelítőt a gyűjteményből néhány darabjának bemutatásával, s e kiállítás járulékos rendezvényeként igyekeztünk közelebb hozni az érdeklődő közönséghez a Bódva-völgyét, ahonnan a textilek származnak. Reményeink szerint a Laki-Lukács gyűjtemény fennmaradó részének jelentősebb hányada is bekerül majd a múzeum gyűjteményébe.

Hivatkozott források

HOM NA (Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára)

3259 Stuhán Veronika: A kender termesztése és feldolgozása Tereszténye környékén (Gépirat)

4117 Géczi Dezső: A rostnövények termesztése és hagyományos feldolgozása Nyéztán (Gépirat)

5289 Kmeczkó Mihály: Kendertermesztés és feldolgozás a csereháti Buzitán (Gépirat)

Tartalom

MOLNÁR OSZKÁR Polgármester köszöntője.....	5
Archív anyag az 1986-os ünnepségről.....	6
TITKOS SÁNDORNÉ Konferencia megnyitása	8
DR. WOLF MÁRIA A Borsodi földvár, egy államalapítás kori központunk.....	9
DR. GYULAI ÉVA Edelény a Rákócziak birtokában	19
HEVESI ATTILA Edelény és határainak természetföldrajzi viszonyai	29
KOLESZÁR KRISZTIÁN Fekete István szádvári, uradalmi tisztartó levelei.....	39
DR. KELEMEN ERZSÉBET A „kies Bódva-völgy” irodalmi színei	53
HADOBÁS SÁNDOR Világhírű geológus Edelényben és környékén 1855-ben.....	69
DR. BODNÁR MÓNIKA Bódva-völgye textilkultúrája és a Laki-Lukács hagyatéka	79

